

SOCIJALIZACIJA S PRAVOM

PRIRUČNIK ZA VODITELJE

PH international
ADVANCING SOCIETIES, CONNECTING PEOPLE

SOCIJALIZACIJA S PRAVOM

PRIRUČNIK ZA VODITELJE

Sarajevo, 2021.

SOCIJALIZACIJA S PRAVOM
PRIRUČNIK ZA VODITELJE

Izdavač:

Triptih d.o.o. Sarajevo

Tekst revidirali:

Arman Bešlija, Amira Borovac, Vedad Mašić,
Berislav Barnjak, Sabina Halilović, Mladen Laštro,
Anamarija Musa, Karla Ćosić, Martina Medić

Za PH International:

Marina Vasilj, Program koordinator

Lektorisala:

Rasema Sarić

Dizajn i prelom:

Triptih d.o.o. Sarajevo

Štampa:

Triptih d.o.o. Sarajevo

Sarajevo, 2021

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka

Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.614-057.87(035)

342.726-057.87(035)

SOCIJALIZACIJA s pravom : priručnik za voditelje / [autori Samir Rizvo ... [et al.]. - Sarajevo : Triptih, 2018.
- 60 str. : ilustr. ; 30 cm

ISBN 978-9926-8160-6-3

1. Rizvo, Samir

COBISS.BH-ID 26185478

Ova publikacija je štampana uz finansijsku podršku Vlade Sjedinjenih Američkih Država preko Odjela za borbu protiv međunarodne trgovine narkoticima i provedbu zakona – *Bureau of International Narcotics and Law Enforcement Affairs* (INL). Sadržaj ove publikacije ne mora nužno odražavati mišljenje Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

Impressum

U Program socijalizacija s pravom, čiju realizaciju finansijski podržava Vlada Sjedinjenih Američkih Država preko Odjela za borbu protiv međunarodne trgovine narkoticima i provedbu zakona – *Bureau of International Narcotics and Law Enforcement Affairs*, uključile su se nadležne institucije Bosansko-podrinjskog kantona, Srednjobosanskog kantona/Kantona Središnja Bosna i Županije Zapadnohercegovačke.

Memorandume o razumijevanju sa organizacijom PH International koja realizuje Program socijalizacija s pravom potpisali su:

Arman Bešlija, ministar za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport Bosansko-podrinjskog kantona;

Nizama Rišljanin, ministrica za unutrašnje poslove Bosansko-podrinjskog kantona;

Bojan Domić, ministar obrazovanja, nauke/znanosti, mladih, kulture i sporta/športa Srednjobosanskog kantona/Kantona Središnja Bosna;

Feliks Vidović, ministar unutrašnjih/unutarnjih poslova Srednjobosanskog kantona/Kantona Središnja Bosna;

Ružica Mikulić, ministrica obrazovanja, znanosti, kulture i športa Županije Zapadnohercegovačke;

Milan Galić, komesar policije Ministarstva unutarnjih poslova Županije Zapadnohercegovačke.

U Tim za izradu/reviziju kurikuluma Programa socijalizacija s pravom ispred nadležnih institucija su imenovani:

Arman Bešlija, ministar, Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport Bosansko-podrinjskog kantona;

Amira Borovac, šefica Sektora za predškolsko i osnovno obrazovanje, Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport Bosansko-podrinjskog kantona;

Vedad Mašić, istražitelj - mlađi inspektor za organizirani kriminalitet i droge, Ministarstvo za unutrašnje poslove Bosansko-podrinjskog kantona;

Berislav Barnjak, stručni savjetnik za srednje i visoko obrazovanje, Ministarstvo obrazovanja, nauke, mladih, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona/Ministarstvo obrazovanja, znanosti, mladih, kulture i športa Kantona Središnja Bosna;

Sabina Halilović, stručna savjetnica za predškolsko i osnovno obrazovanje, Ministarstvo obrazovanja, nauke, mladih, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona/Ministarstvo obrazovanja, znanosti, mladih, kulture i športa Kantona Središnja Bosna;

Mladen Laštro, mlađi inspektor za prevenciju i rad policije u zajednici, Ministarstvo unutrašnjih poslova Srednjobosanskog kantona/Ministarstvo unutarnjih poslova Kantona Središnja Bosna;

Anamarija Musa, stručna saradnica za pravne i opće poslove, Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa Županije Zapadnohercegovačke;

Karla Ćosić, stručna saradnica u Sektoru obrazovanja, Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa Županije Zapadnohercegovačke;

Martina Medić, glasnogovornica Uprave policije, Ministarstvo unutarnjih poslova Županije Zapadnohercegovačke.

Predgovor

PH International sa zadovoljstvom predstavlja treće izdanje kompleta priručnika Programa socijalizacija s pravom (PSP). Od 2017.godine, kada je cjelokupan koncept testiran u smislu sadržaja i metodologije realizacije modula, PSP je prihvaćen kao stručno osmišljen koncept za rad sa učenicima u cilju prevencije maloljetničke delinkvencije. Njegovo uvođenje u nastavne aktivnosti kroz časove odjeljenske zajednice zahtijeva da nadležna ministarstva obrazovanja daju saglasnost na sadržaj i način realizacije u školama. Vođena tom činjenicom, organizacija PH International je od nadležnih ministarstava obrazovanja Bosansko-podrinjskog kantona, Srednjobosanskog kantona/Kantona Središnja Bosna i Županije Zapadnohercegovačke dobila saglasnost za upotrebu kompleta edukativnih materijala za rad sa učenicima u školama.

Komplet uključuje Priručnik za voditelje i Priručnik za učenike.

Priručnici su pisani s ciljem približavanja koncepta socijalizacije s pravom učenicima, učiteljima i ostalim sudionicima odgojno-obrazovnog procesa, na razumljiv i zanimljiv način. Pri tome je posebna pažnja posvećena kontekstualizaciji socijalizacije s pravom u iskustveni svijet voditelja i učenika, kako bi kroz sve nastavne predmete, ali i cjelokupan život i rad škole dodatno ojačali komponente izgradnje snažnog civilnog društva u kojem će pravna država biti okosnica društva, a pojava maloljetničke delinkvencije svedena na najmanju moguću mjeru.

Po temama koje obrađuju i pristupima koje promovišu, priručnici su dijelom urađeni u okviru nastojanja organizacije PH International da na međunarodnom nivou razvije i približi školama, nastavnicima, učenicima, roditeljima, policiji i cjelokupnoj lokalnoj zajednici koncept socijalizacije s pravom. To je koncept koji u svojoj realizaciji u školi podrazumijeva zajednički rad nastavnika i policijskih službenika.

Priručnici su u svom izvornom sadržaju rezultat rada stručnjaka iz sektora obrazovanja i sektora unutrašnjih poslova u Zeničko-dobojskom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu. Drugo izdanje je bilo podložno reviziji i stručnoj ocjeni predstavnika ministarstava obrazovanja i sektora unutrašnjih poslova u Kantonu Sarajevo i Tuzlanskom kantonu. Za ovo treće izdanje svoje stručno mišljenje dali su predstavnici iz sektora obrazovanja i unutrašnjih poslova u Bosansko-podrinjskom kantonu, Srednjobosanskom kantonu/Kantonu Središnja Bosna i Županiji Zapadnohercegovačkoj. Nizom aktualnih i zanimljivih tema, interdisciplinarnim pristupom, te primjenom savremenih nastavnih strategija, priručnici potiču samostalnost, interaktivnost i sposobnost kritičkog promišljanja i nenasilnog djelovanja učenika s ciljem smanjenja društvene nejednakosti i poticanja društvene uključenosti, kao i stvaranja pozitivnog odnosa prema policiji i ostalim javnim institucijama.

Polazeći od činjenice da strategija obrazovanja, s posebnim naglaskom na demokratiju prava, predstavlja temelj nastavnih planova i programa kao i prakse u školama u Bosni i Hercegovini, ideja je da priručnici pruže pomoć u nastojanjima da se razvije pravna svijest, kao i spoznaja kako smo svi odgovorni za izgradnju demokratskog društva zasnovanog na vladavini prava.

Priručnici su urađeni u okviru Programa socijalizacije s pravom i prevencije maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini, kojeg finansira Vlada Sjedinjenih Američkih Država preko Odjela za borbu protiv međunarodne trgovine narkoticima i provedbu zakona – *Bureau of International Narcotics and Law Enforcement Affairs* (INL), a njegovu realizaciju provodi Ured PH International u Bosni i Hercegovini u saradnji sa nadležnim institucijama u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Hvala svima koji su dali svoj doprinos da škole dobiju priručnike i da priručnici postanu vrijednim dijelom školske prakse.

Nedžada Faginović
Direktorica
PH International
Ured u Bosni i Hercegovini

Sadržaj

IMPRESSUM	.3
PREDGOVOR	.5
POJMOVNIK	.8
UVOD	17
PROGRAM SOCIJALIZACIJE S PRAVOM OD KONCEPTA DO REALIZACIJE	19
RAZVOJ KOMPETENCIJA I PROGRAM SOCIJALIZACIJE S PRAVOM	20
DIDAKTIČKO-METODIČKE ODREDNICE PROGRAMA SOCIJALIZACIJE S PRAVOM	21
Ciljevi nastave	22
Oblici nastavnog rada	22
Nastavne metode	22
Tehnike koje se mogu primijeniti u nastavi	23
Nastavna sredstva i pomagala	23
Preporuke za nastavnike i policijske službenike u realizaciji nastavnog časa	24
MODUL 1 - PRAVA I OBAVEZE MLADIH I INSTITUCIJE ZAŠTITE	26
UVODNI DIO ČASA	27
GLAVNI DIO ČASA	27
ZAVRŠNI DIO ČASA	30
MODUL 2 - DJECA I MLADI U KONTAKTU SA ZAKONOM	31
UVODNI DIO ČASA	31
GLAVNI DIO ČASA	32
ZAVRŠNI DIO ČASA	34
MODUL 3 - VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE MLADIH	35
UVODNI DIO ČASA	35
GLAVNI DIO ČASA	36
ZAVRŠNI DIO ČASA	37
MODUL 4 - PREVENCIJA NASILJA NAD DJECOM	38
UVODNI DIO ČASA	38
GLAVNI DIO ČASA	39
ZAVRŠNI DIO ČASA	43
MODUL 5 - PREVENCIJA OVISNOSTI	44
UVODNI DIO ČASA	44
GLAVNI DIO ČASA	46
ZAVRŠNI DIO ČASA	48
MODUL 6 - PREVENCIJA TRGOVINE LJUDIMA	49
UVODNI DIO ČASA	49
GLAVNI DIO ČASA	51
ZAVRŠNI DIO ČASA	53
MODUL 7 - PREVENCIJA NASILNOG EKSTREMIZMA I RADIKALIZMA	54
UVODNI DIO ČASA	55
GLAVNI DIO ČASA	55
ZAVRŠNI DIO ČASA	58
ANEKS 1 - PRIMJER EVALUACIJSKOG LISTA ZA POPUNJAVANJE NAKON RADIONICE	59

Pojmovnik

Osnovni izvor za definicije pojmova je Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku ("Službene novine Federacije BiH", broj: 7/14), osim u slučaju kada je naveden drugi izvor.

POJAM	POJAŠNENJE
ADHD (eng. Attention Deficit-Hyperactivity disorder)	<p>Sindrom nepažnje – hiperaktivnosti (prekomjerna aktivnost) razvojni je poremećaj koji se očituje nepažnjom, impulzivnošću i hiperaktivnošću. Takva hiperaktivna djeca mogu i roditeljima i odgajateljima i učiteljima zadavati mnogo brige i zahtijevaju dodatnu pažnju i tretman. Poremećaj se najčešće otkriva kad dijete krene u kolektiv, posebno u školu. Vrlo je učestao i smatra se da se javlja u 3-5% djece školske dobi. Najmanje je četiri puta češći u dječaka nego u djevojčica.</p> <p>U stranoj literaturi naći ćemo naziv ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder – poremećaj pažnje i hiperaktivnost). Još uvijek su u upotrebi i termini koji su se ranije koristili, i to: MCD - minimalna cerebralna disfunkcija, ADD (Attention Deficit Disorder) - poremećaj pažnje i ADDH (Attention Deficit Disorder with Hyperactivity) - poremećaj pažnje s hiperaktivnošću.</p> <p>(Izvor: Muratbegović, E. i saradnici (2013), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine)</p>
Adolescencija	<p>Adolescencija je razdoblje razvoja i odrastanja čovjeka. Označava prelaz iz djetinjstva u svijet odraslih i uobičajeno traje od 15. do 20. godine života. Ta životna faza odlikuje se konsolidiranjem mentalnog života, kristalizacijom stavova i mišljenja, a posebno racionalnim mentalnim sazrijevanjem.</p> <p>Tada se posebno razvijaju samopoštovanje, povjerenje, samostalnost i osobnost. Tijekom adolescencije čovjek doseže sami vrh svojih intelektualnih sposobnosti učenja.</p> <p>(Izvor: Muratbegović, E. i saradnici (2013), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine)</p>
Agresivnost (kod djece)	<p>Djeca se ne rađaju agresivna, ona to nauče biti. Kako izgleda agresivnost u djece različitih uzrasta? U prvoj godini života plaču i grizu. Mala djeca iskazuju agresiju na igračkama. Pratite koja aktivnost je potiče.</p> <p>Predškolci, od 2 do 5 godina, učenjem govora uz roditeljsku podršku smanjuju nivo agresivnosti. Bitno je znati i koje je ponašanje normalno. Normalno je da su predškolci egocentrični i ne mogu sagledati neke veze i s drugog stajališta; mala djeca vide sve ili ništa, ne vide da netko nije skroz loš ili dobar; ne mogu planirati budućnost, trebaju konkretne smjernice, poput slika, da bi zapamtili kako se ponašati; ne razlikuju stvarnost i maštu i zbunjuje ih što je stvarno na TV-u; djeca problematičnog temperamenta teško čitaju namjere drugih pa žele drugoga djeteta da mu se pridruži u igri može shvatiti kao neprijateljsku namjeru. Školska djeca, između prvog i trećeg razreda, gube potrebu da napadaju druge. Agresivno dijete će prije udariti brata ili sestru nego prijatelja. Kod kuće će češće zalupiti vratima ili lupati nogama, dok će se u školi više kontrolisati. Neka djeca nastave se agresivno ponašati i dalje.</p> <p>Dječaci traže više fizičkih konflikata, a djevojčice ismijavaju i vrijeđaju druge.</p> <p>Starija djeca naoko prerastu agresivne načine ponašanja, no mogu biti izazvana okolinom ili situacijom. Djeca koja su tretirana grubo i bezobzirno mogu uzvraćati takvim ponašanjem. Često agresivci postaju vođe grupe vršnjaka koji onda podržavaju takvo ponašanje, bilo vlastitom agresivnošću ili nekritiziranjem, tj. prešutnim odobravanjem.</p> <p>(Izvor: Muratbegović, E. i saradnici (2013), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine)</p>
Centar za socijalni rad	<p>Centar za socijalni rad je organ starateljstva i socijalne zaštite.</p>

POJAM	POJAŠNENJE
Cyberbullying	<p>Cyberbullying je nasilje pomoću kompiutera i mobitela koje maloljetnici vrše međusobno, čije posljedice mogu biti gore nego one kod "klasičnog" međuvršnjačkog nasilja. Često međuvršnjačko nasilje putem interneta uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka. Vrlo važno - počinitelj i žrtva su maloljetnici.</p> <p><i>(Izvor: Muratbegović E. i saradnici (2017), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u BiH, MFS EMMAUS, Sarajevo)</i></p>
Depresija	<p>Težak duševni (afektivni) poremećaj koji obuhvata opće sniženje životnog tonusa, gubitak apetita i zanimanja, neprestana zabrinutost, nesanica, usporenost mišljenja, zatim bezvoljnost, obeshrabrenost, potištenost, umor, osjećaj snažne tuge, beznađežnosti, manje vrijednosti i osjećaj praznine.</p> <p>Smatra se da može nastati bez jasno vidljivog uzroka iz unutarnjih konstitutivnih razloga (endogena), ali i kao odgovor na nepovoljne, traumatske vanjske okolnosti (reaktivna).</p> <p><i>(Izvor: Muratbegović, E. i saradnici (2013), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine)</i></p>
Dijete	<p>Dijete je svaka osoba koja nije navršila 18 godina života.</p>
Djeca u sukobu sa zakonom	<p>Djeca u kontaktu sa krivičnopravnim sistemom zbog toga što su osumnjičena, optužena ili osuđena za krivično djelo. "Mladi u sukobu sa zakonom" je alternativni termin kojim mogu biti obuhvaćene i mlađe punoljetne osobe, jer riječ "mladi" nema jasno određenu dobnu granicu.</p> <p>"Maloljetni učinilac krivičnog djela, maloljetnik u sukobu sa zakonom i maloljetni prestupnik" su izrazi koji se odnose na maloljetnika, bez obzira na to da li je on osumnjičen, optužen ili osuđen za krivično djelo.</p>
Ekonomsko zlostavljanje djeteta	<p>Ekonomsko zlostavljanje djeteta odnosi se na izlaganje djece poslovima koji otežavaju njihov prirodni rast i razvoj i zbog kojih oni ne mogu ostvariti svoja temeljna prava na igru, obrazovanje i druga temeljna prava djeteta. Postoje tri osnovna oblika ekonomskog iskorištavanja koja u sebi sadrže sve pojedinačne načine ekonomskog zlostavljanja.</p> <p>Jedan od oblika ekonomskog zlostavljanja su svi oblici ropstva, kao što su prodaja i trgovina djecom, prisilni rad, tjeranje na prošnjju. Drugi oblik jest korištenje, izlaganje i ponuda djece u ilegalnim radnjama, kao što su prostitucija, pornografska produkcija i pornografske predstave. Ekonomsko zlostavljanje jest i svaki oblik aktivnosti koji u sebi sadrži okolnosti u kojima je dijete zanemareno i preopterećeno, pri čemu su narušeni njegovo zdravlje i sigurnost.</p> <p><i>(Izvor: Muratbegović, E. i saradnici (2013), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine)</i></p>
Ekstremizam	<p>Ekstremizam je izraz kojim se označavaju djela ili ideologije koje izlaze iz okvira koji se smatraju društveno prihvatljivim, bilo iz pragmatičnih, bilo iz moralnih razloga. Taj je izraz gotovo u pravilu pežorativan. Kao njegova suprotnost se navodi umjerenost. U politici se ekstremnim ideologijama obično smatraju one koje pripadaju ekstremnoj lijevoj, ekstremnoj desnoj ili ekstremnom vjerskom fundamentalizmu. Sljedbenici tih ideologija ili pokreta se u pravilu sami nikada ne nazivaju ekstremistima, ali su zato skloniji sebe nazivati radikalima. Zbog toga se izraz radikalizam danas uvriježio kao svojevrsni eufemizam za ekstremizam.</p> <p><i>(Izvor: https://sh.wikipedia.org/wiki/Ekstremizam)</i></p>
Fizički razvoj	<p>Fizički razvoj označava stepen usklađenosti visine, težine i drugih fizičko-fizioloških karakteristika pojedinca sa utvrđenim normama za ciljani uzrast.</p>

Fizičko nasilje (nad djetetom)	Fizičko nasilje je odnos ili ponašanje kojime se uz primjenu fizičke sile, uz ili bez upotrebe drugih sredstava, nanose povrede, ozljede ili rane djeci. U fizičko nasilje ubraja se: udaranje, pljuske (šamaranje), davljenje, gađanje raznim predmetima, nanošenje opekline, bacanje na pod ili niz stube, vezivanje uz radiator ili ormar, uskraćivanje hrane, zatvaranje u tavanskim ili podrumskim prostorijama, davanje otrovnih tvari, alkohola ili neodgovarajućih lijekova, ujedanje, pokušaji utapanja ili gušenja djeteta, izlaganje opasnostima. Fizičko kažnjavanje djeteta u djetinjstvu ima dalekosežne posljedice na skladan razvoj ličnosti, te se na taj način povređuju temeljne norme dječjih prava - poštivanje njihova tjelesnog integriteta i ljudskog dostojanstva. Sistematsko fizičko kažnjavanje djece stvara poremećaje kod djece te traume u ranom djetinjstvu, a onemogućava skladno, harmonično i svestrano prilagođavanje u kasnijem životu. <i>(Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, 2013)</i>
Grooming (pripremanje žrtve)	Grooming obično započinje susretom na internetu gdje se odrasli lažno predstavlja, te nastoji zadobiti povjerenje djeteta tako što se doima ozbiljno zainteresovanim za ono što dijete voli ili ne voli. Sljedeći korak uključuje diskusije seksualne prirode, a često i slanje pornografskih materijala djetetu – žrtvi. U mnogim slučajevima djeca su pitana ili izmanipulirana kako bi poslala svoje nage fotografije ili snimke, te otkrila detalje o sebi putem glasovnog ili video chat-a/razgovora. Često, osobe koje imaju seksualnu želju prema djeci, ili koje žele da razgovaraju sa njima radi seksualne satisfakcije će tražiti mlade osobe koje žele da pronađu prijatelje. Koristiće veliki broj tehnika za zavođenje i pripremanje žrtve, uključujući stvaranje povjerenja sa osobom lažući, pretvarajući se da je neka druga osoba... Često će koristiti ucjenu i osjećaj krivice kod djeteta kako bi osigurali susret. <i>(Izvor: Muratbegović E. i saradnici (2017), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u BiH, MFS EMMAUS, Sarajevo)</i>
Institucionalno nasilje	Svi slučajevi u kojima nadležne institucije pogrešno primjenjuju profesionalne standarde ili propuste da ih primijene i na taj način ugroze integritet djeteta predstavljaju Institucionalno nasilje. <i>(Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, 2013)</i>
Kognitivni razvoj	Kognitivni razvoj je razvoj saznanja i podrazumijeva psihički proces tokom kojeg osoba postaje svjesna činjenica iz svoje spoljašnje i djelimično unutrašnje stvarnosti. Odvija se kroz percipiranje, pažnju, rasuđivanje, memorisanje i reprodukciju opaženog.
Krijumčarenje (migranata) ljudi	Krijumčarenje obuhvata radnje kojima se, s ciljem ostvarenja materijalne koristi, drugoj osobi omogućava nezakoniti ulazak na teritorij države čiji ona nije državljanin ili u njoj nema stalni boravak. Pritom krijumčarenje u pravilu ne podrazumijeva kršenje ljudskih prava, primjenu prinude, zloupotrebu i iskorištavanje tuđeg stanja nužde (mada svoje postojanje duguje tom stanju nužde kod druge osobe odnosno nepostojanju za tu osobu druge mogućnosti ulaska u neku zemlju čiji nije državljanin ili stalni stanovnik), a ni eksploataciju osobe – pasivnog subjekta. Ali zato krijumčarenje podrazumijeva sa stajališta države porijekla – nezakonito napuštanje te države, a sa stajališta destinacijske države nezakonit ulazak u tu državu. <i>(Izvor: Muratbegović E. & Mujanović, E. (2013), Strategija suprostitavljanja trgovini ljudima u BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH)</i>
Lišenje slobode	Lišenje slobode je oblik zatvaranja ili pritvaranja ili smještaja u javnu ili privatnu zatvorenu instituciju naredbom suda, upravnog ili drugog organa vlasti, osobe koja je mlađa od 18 godina. U ovom smislu lišenjem slobode smatra se i smještanje maloljetnog učinioca krivičnog djela u zdravstvenu ili socijalnu ustanovu.
Malnutricija	Prema svjetskim podacima, malnutricija (pothranjenost) je vodeći uzrok smrti i teških bolesti u djece. Pothranjenost može biti posljedica nedovoljnog ili neprimjerenog unosa hrane, ali i nesposobnosti apsorpcije hrane i iskorištavanja njezinih metabolita. Malnutricija se može razviti i kada je značajno povećana potreba za esencijalnim metabolitima, kao npr. za vrijeme stresa, teških infekcija, ranjavanja ili teških bolesti. Jedan od najozbiljnijih oblika malnutricije jest proteinsko-energijska malnutricija. Razvija se u novorođenčadi i dojenčadi ukoliko je prehrana na prsima ili drugim mliječnim proizvodima neodgovarajuća. Taj tip malnutricije relativno je čest u zemljama u razvoju. U industrijskim zemljama može se razviti blaži oblik te malnutricije u siromašnim slojevima stanovništva. <i>(Izvor: Muratbegović, E. i saradnici (2013), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine)</i>

POJAM	POJAŠNENJE
Mentalni razvoj	Mentalni razvoj predstavlja promjene u mentalnom funkcionisanju od oživljavanja fetusa do smrti jedinke ili neki dio tih promjena, a posljedica je učenja i sazrijevanja, s tim što na ranijim uzrastima preovladava sazrijevanje, a na starijim učenje.
Maloljetnik	Maloljetnik je dijete koje je u vrijeme izvršenja kaznenog djela navršilo četrnaest godina, a nije navršilo osamnaest godina života i prema kome se mogu izreći kaznene sankcije i druge mjere predviđene zakonom.
Mlađi maloljetnik u sukobu sa zakonom	Dijete koje je u vrijeme izvršenja kaznenog djela navršilo 14, a nije navršilo 16 godina života je mlađi maloljetnik u sukobu sa zakonom.
Mlađa punoljetna osoba u sukobu sa zakonom	Mlađa punoljetna osoba u sukobu sa zakonom je osoba koja je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršila 18, a nije navršila 21 godinu života.
Minimalna prava maloljetnika u postupku	Maloljetniku pripadaju minimalna prava koja se poštuju u svim fazama krivičnog postupka i ona se odnose na pravo maloljetnika da mu se jasno kaže zbog čega se optužuje, da se smatra nevinim dok se ne dokaže suprotno, da se brani šutnjom, da mu se priznanje ne iznuđuje silom, pravo na pravnu pomoć advokata, pravo na prisustvo roditelja ili staratelja, pravo na provođenje postupka "bez odgađanja", pravo da unakrsno ispituje svjedoke suprotne stranke i pozove i sasluša vlastite svjedoke pod jednakim uslovima i pravo na djelotvoran pravni lijek.
Nasilje	Nasilje nad djecom koje ima odrednicu zlostavljanja podrazumijeva postupke roditelja ili djetetovih staratelja kojima se djetetu nanosi tjelesna i/ili emocionalna bol ili se zanemaruje u toj mjeri da je ugroženo njegovo emocionalno zdravlje i razvoj. <i>(Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, 2013)</i>
Odgojni centar	Ustanova koju osniva kanton u kojoj se provodi odgojna mjera upućivanja maloljetnika u odgojni centar u kojoj se vrši dijagnostika i opservacija maloljetnih učinitelja krivičnih djela tokom sudskog postupka prema naredbi tužiteljstva ili suda, te osigurava prihvata i privremeni smještaj maloljetnih učinitelja krivičnih djela tokom pripremnog postupka.
Odgojne preporuke	Odgojne preporuke predstavljaju oblik alternativnih mjera koje tužitelji ili sudije na osnovu principa oportuniteta primjenjuju prema maloljetnom učiniocu krivičnog djela vršeći tako skretanje (diverziju) sa uobičajenog krivičnog postupka.
Organ starateljstva	Organ starateljstva je centar za socijalni rad, a tamo gdje centra za socijalni rad nema odgovarajuća općinska služba socijalne zaštite koja ima ista prava i dužnosti prema djeci u sukobu sa zakonom i sprečavanju društveno neprihvatljivog ponašanja.
Osjetljiva grupa djece, rizična grupa djece	Osjetljiva grupa djece, rizična grupa djece podrazumijeva djecu kojoj treba osigurati poseban tretman, aktivnosti i mjere zaštite kao što su djeca u sukobu sa zakonom, beskućnici, djeca bez roditelja, djeca sa posebnim potrebama, djeca pripadnika manjina, imigranata itd.
Ovisnost	Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije ovisnost je duševno, a ponekad i tjelesno stanje koje nastaje međudjelovanjem živog organizma i sredstva ovisnosti. Obilježavaju ga ponašanje i drugi duševni procesi koji uvijek uključuju prisilu za povremenim ili redovnim uzimanjem sredstava ovisnosti u namjeri da se doživi njegov učinak na duševne procese ili da se izbjegne nelagoda zbog odsutnosti takvog sredstva. Psihička ovisnost za koju je karakterističan osjećaj zadovoljstva i želja za ponovnom konzumacijom droge kako bi se izazvala ugodna i izbjegnula neugoda. Fizička ovisnost se definiše kao stanje prilagodbe na drogu praćeno potrebom za povećanjem doze kako bi se postiglo njeno djelovanje kakvo je u početku izazivala manja količina i javljanjem apstinencijskih kriza u odsustvu droge.

POJAM	POJAŠNJENJE
Psihološko nasilje (nad djetetom)	<p>Psihološko nasilje nad djetetom obuhvata destruktivna ponašanja odraslih prema djeci na način kojim se ugrožava, zapostavlja, podcjenjuje, vrijeđa ili verbalno napada ličnost djeteta. Oblici psihološkog zlostavljanja su: uskraćivanje roditeljske ljubavi i emocionalne podrške, odbacivanje u obliku ravnodušnosti i odsutnosti pažnje, odbacivanje vikom, pripisivanjem krivnje djetetu za probleme, prenošenjem negativnih poruka kojima se vrijeđa dostojanstvo djeteta i sl. Emocionalno nasilje ostavlja najviše traga na žrtvi nasilja. Ako je dugotrajnije, ono je destruktivnije od fizičkog nasilja, jer ostavlja višestruke posljedice na ličnost djeteta.</p> <p>(Izvor: Muratbegović, E. i saradnici (2013), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine)</p>
Policijsko upozorenje	<p>Policijsko upozorenje predstavlja mjeru koja se preduzima prema maloljetniku, a koju izriče ovlašteno službeno lice uz odobrenje tužioca na način i u postupku koji je propisan Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku.</p> <p>Svrha izricanja mjere policijskog upozorenja ima za cilj da se prema maloljetniku ne pokreće krivični postupak ako bi se primjenom mjere policijskog upozorenja uticalo na pravilan razvoj maloljetnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako u buduće ne bi počinio krivično djelo.</p> <p>Mjera policijsko upozorenje izriče se pod uvjetima:</p> <ol style="list-style-type: none"> da maloljetnik prizna krivično djelo; da je priznanje dato slobodno i dobrovoljno; da postoji dovoljno dokaza da je maloljetnik počinio krivično djelo; da prema maloljetniku nije ranije izricano policijsko upozorenje, primjenjena vaspitna preporuka ili izricana krivična sankcija.
Preusmjerenje od redovnog postupka	<p>Tužitelj za maloljetnike i sudija za maloljetnike u skladu sa principima i pravilima propisanim Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, razmotrit će mogućnost da ne pribjegavaju vođenju formalnog krivičnog postupka nego da slučaj maloljetnog učinitelja krivičnog djela riješe primjenom odgojnih preporuka kada su one u najboljem interesu maloljetnika.</p>
Princip srazmjernosti	<p>Potencirajući dobrobit maloljetnika koji se nalazi u sukobu sa zakonom, ovaj zakon propisuje mogućnost izbora i primjene zakonom predviđenih sankcija i mjera koje su prilagođene ličnim karakteristikama, sredini i prilikama u kojima maloljetnik živi i u srazmjeri sa okolnostima i težinom učinjenog krivičnog djela i uvažavanjem prava osobe oštećene krivičnim djelom.</p>
Pripremni postupak	<p>Pripremni postupak obuhvata aktivnosti poduzete od tužitelja ili ovlaštene službene osobe u skladu sa ovim zakonom uključujući prikupljanje i čuvanje izvjava i dokaza.</p>
Prihvatište za djecu i maloljetnike	<p>Ustanova socijalne zaštite ili organizaciona jedinica ustanove socijalne zaštite čiji je osnovni zadatak prihvata, privremeno zbrinjavanje i opservacija, u koju maloljetni učinilac krivičnog djela može biti smješten prema odluci suda umjesto pritvora predstavlja prihvatilište za djecu i maloljetnike.</p>
Prisilno vjenčanje	<p>O prisilnom vjenčanju govori se kada djevojke i mlade žene osjećaju da su prisiljene na brak. Njihovo protivljenje ne nailazi na razumijevanje ili se ne usuđuju protiviti jer roditelji, porodica, zaručnik i njegovi roditelji na različite načine vrše pritisak. U to spadaju psihičko i seksualno nasilje, prisila pomoću prijetnji, psihički i socijalni pritisak, kao i emocionalno ucjenjivanje i druge ponižavajuće, obezvrijeđujuće i kontrolirajuće radnje.</p> <p>(Izvor: Muratbegović E. & Mujanović, E. (2013), Strategija suprostavljanja trgovini ljudima u BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH)</p>
Prostitucija	<p>U savremenoj teoriji postoje tri osnovna elementa koji su nužni da bi se određena spolna aktivnost pretvorila u prostituciju. To su: komercijalizacija seksa (polna aktivnost se obavlja za novac ili drugu naknadu), promiskuitet i emocionalna ravnodušnost prema partneru ili, još bolje rečeno, prema polnoj aktivnosti.</p> <p>(Izvor: Muratbegović E. & Mujanović, E. (2013), Strategija suprostavljanja trgovini ljudima u BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH)</p>

POJAM	POJAŠNENJE
Radna eksploatacija (žrtve trgovine ljudima)	<p>U svrhu njegove ili njene eksploatacije u proizvodnji robe ili opskrbljivanju uslugama kršenjem radnih standarda kojima se određuju radni uslovi, plaće, zdravstveni i sigurnosni uvjeti i upotrijebljena je prinuda, sila ili prijetnje, uključujući otmicu, ili upotrijebljena je obmana ili prijevara, ili postoji zloupotreba vlasti, utjecaja ili nužde, ili postoji drugi oblik zloupotrebe”.</p> <p>(Izvor: Muratbegović E. & Mujanović, E. (2013), <i>Strategija suprostavljanja trgovini ljudima u BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH</i>)</p>
Radikalizam	<p>Radikalizam je izraz koji u politici i političkoj teoriji označavaju pojedinci, pokreti i ideologije koji se zalažu za radikalnu promjenu društva ili beskompromisno ostvarivanje svojih političkih ciljeva. Vrlo često se uz izraz radikalizam vezuje i izraz ekstremizam, ali se radikalni pojedinci i pokreti često sami nazivaju radikalima, ali nikada ekstremima. Radikalizam je također naziv za ogranak liberalne ideologije koja se razvila u 19. vijeku, a koja je imala bitan uticaj na politiku nekih evropskih država.</p> <p>Ekstremna ljevica zalaže se za uspostavu društva u kojem bi svakome bile obezbijeđene jednake društvene i ekonomske prilike, a niko ne bi imao pretjerano bogatstvo ili moć nad drugima. U savremenom svijetu se pod ekstremnom ljevicom obično smatraju pokreti koji se ideološki svrstavaju uz anarhizam, komunizam, anarhokomunizam, boljševizam, staljinizam, trockizam, maoizam, kastriozam te, u manjoj mjeri, feminizam i zelenu politiku.</p> <p>U ekstremnu desnicu se obično smještaju različite ideologije kao što su militantni nacionalizam, fašizam i vjerski fundamentalizam.</p> <p>Izraz radikalni centar je na popularnosti dobio nakon završetka hladnog rata, kada je nestanak ideološke borbe ljevice i desnice mnoge naveo da opcije političkog centra prihvate kao jedine adekvatne za suvremeni svijet.</p> <p>(Izvor: https://sh.wikipedia.org/wiki/Radikalizam)</p>
Resocijalizacija	<p>Resocijalizacija označava proces koji podrazumijeva poduzimanje sistematske, planske i organizovane aktivnosti društva radi osposobljavanja maloljetnika da ubuduće poštuje društvene norme i pravila kako ne bi dolazio u sukob sa zakonom i kako bi postao koristan član društvene zajednice.</p>
Rehabilitacija	<p>Rehabilitacija označava prestanak svih negativnih, štetnih djelovanja koja nastupaju u vezi i kao posljedica krivične odluke, odnosno osude tako da se maloljetniku omogućava potpuna reintegracija i povratak u društvo.</p>
Reintegracija	<p>Reintegracija označava potpuno uključivanje maloljetnika u život kao punopravnog, ravnopravnog člana društvene zajednice tako da uživa status neosuđivanosti, a time i sva prava kao drugi punopravni građani. Krivično djelo maloljetnika se zaboravlja, a u službenoj evidenciji se ne spominje njegov sudski tretman i osuđivanost.</p>
Ropstvo	<p>Konvencija o sprječavanju trgovine robljem i ropstva, koja je donesena 1926. godine pod okriljem Lige naroda, u članu I. tačka I. sadrži definiciju ropstva prema kojoj je ropstvo “status ili položaj osobe nad kojom se vrši bilo koje ili sva ovlaštenja koja su vezana za pravo vlasništva”.</p> <p>(Izvor: Muratbegović E. & Mujanović, E. (2013), <i>Strategija suprostavljanja trgovini ljudima u BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH</i>)</p>
Sexting	<p>Termin “sexting” označava slanje seksualno eksplicitnih fotografija ili poruka seksualnog sadržaja drugoj osobi elektronskim putem. Predstavlja jedan od novih fenomena koji se pojavio sa ekspanzijom savremenih tehnoloških mogućnosti. On je, sociološki gledano, negativna popratna pojava tehnološkog razvoja, ali i direktna posljedica sve veće izloženosti djece, putem različitih medija, sve eksplicitnijim seksualnim sadržajima, što dovodi do njihovog preranog sazrijevanja. Psiholozi ovaj fenomen nazivaju hiperstimulacijom djece, a on ima za posledicu preuranjeno pokazivanje interesa za svoju ili tuđu seksualnost. Najveća opasnost sextinga je u tome što poruke takvog sadržaja obično šalju tinejdžeri jedni drugima, ne uviđajući posljedice ovakvih djela.</p> <p>(Izvor: Muratbegović E. i saradnici (2017), <i>Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u BiH, MFS EMMAUS, Sarajevo</i>)</p>

POJAM	POJAŠNJENJE
Sextortion	Sextortion je oblik seksualnog iskorištavanja i prinuđivanja seksualnih usluga od žrtve. Najčešći oblik je ucjena i prijetnja privatnim fotografijama i/ili informacijama. Najčešći izvor tih sredstava ucjene su društveni mediji i dijeljenje privatnih informacija i fotografija u online dopisivanjima. <i>(Izvor: Muratbegović E. i saradnici (2017), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u BiH, MFS EMMAUS, Sarajevo)</i>
Seksualna eksploatacija (žrtve trgovine ljudima)	Predstavlja vid eksploatacije žrtava trgovine ljudima, pri čemu se eksploatira tijelo, odnosno spolni i seksualni identitet žrtve. Vidovi seksualne eksploatacije mogu se klasificirati kao: nekomercijalna seksualna eksploatacija, komercijalna seksualna eksploatacija i kombinovana seksualna eksploatacija. <i>(Izvor: Muratbegović E. & Mujanović, E. (2013), Strategija suproavljanja trgovini ljudima u BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH)</i>
Seksualno nasilje (nad djetetom)	Seksualno nasilje nad djecom podrazumijeva niz aktivnosti: zajedničko gledanje pornografskih časopisa i filmova, promatranje odraslih pri masturbaciji, spolno obojene igre, dodirivanje, te oralni, analni i genitalni odnos. Pri seksualnom nasilju nad djetetom odrasla osoba koristi dijete za zadovoljenje svojih seksualnih potreba. Dijete tokom seksualno nasilnog odnosa može biti aktivno i pasivno. Najčešće djeca u početku o svemu šute i često nisu svjesna što im se ustvari događa. Često se događa da ih nasilnik podmićuje ili obvezuje, pa i zastrašuje čuvanjem "tajne" kako ne bi nikome o tome govorila. Za dijete su zastrašujući i zbunjujući aspekti seksualnog nasilja tajnovitost i saučesništvo. Razlikujemo seksualno nasilje bez kontakta i seksualno nasilje s kontaktom. <i>(Izvor: Muratbegović, E. i saradnici (2013), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine)</i>
Socijalizacija	Proces socijalnog učenja putem kojeg jedinka stiče socijalno relevantne oblike ponašanja i formira se kao ličnost sa svojim specifičnim karakteristikama naziva se socijalizacija (Rot, 2008).
Socijalizacija s pravom	Proces tokom kojeg pojedinci internaliziraju opće prihvaćene univerzalne i društvene maksime i vrijednosti naziva se socijalizacija s pravom (Prema PH International).
Stručni savjetnici suda i tužiteljstva	Socijalni pedagozi – defektolozi, socijalni radnici, pedagozi i psiholozi koji imaju aktivnu ulogu u predmetima maloljetničkog prestupništva: daju stručno mišljenje, prikupljaju potrebne podatke, vode evidencije i obavljaju druge poslove po nalogu tužitelja ili sudije.
Stariji maloljetnik u sukobu sa zakonom	Stariji maloljetnik u sukobu sa zakonom je dijete koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 16, a nije navršilo 18 godina života i prema kome se mogu izreći krivične sankcije i druge mjere u skladu sa zakonom.
Sudija za maloljetnike	Sudija koji posjeduje afinitet za rad sa djecom i specijalna znanja iz oblasti prava djeteta i prestupništva mladih, kao i druga znanja i vještine koje ga čine kompetentnim za rad na slučajevima maloljetničkog prestupništva.
Trgovina ljudima	Pojam koji se u BHS jezicima češće koristi od termina trgovanje ljudima, iako je, kako navode stručnjaci leksike, ispravnije koristiti termin trgovanje, jer se njime "označava" određeni proces, određena radnja. Termin trgovina se češće vezuje uz opisivanje prostora (trgovina hranom i sl.) ili određene institute (vanjska trgovina kao grana ekonomije i sl.). Trgovina ljudima označava regrutovanje, transport, transfer, skrivanje/pružanje utočišta ili prihvata osoba, putem prijetnje ili upotrebom sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmanjivanja, zloupotrebe vlasti ili stanja ugroženosti, davanja ili primanja novca ili beneficija za dobijanje pristanka osobe koja ima kontrolu nad drugom osobom, u svrhu eksploatacije. Eksploatacija uključuje, i u najmanjoj mjeri, iskorištavanje prostitucije drugih ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilni rad ili usluge, ropstvo ili praksu sličnu ropstvu, pokornost ili uzimanje organa. <i>(Izvor: Muratbegović E. & Mujanović, E. (2013), Strategija suproavljanja trgovini ljudima u BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH)</i>
Tužitelj za maloljetnike	Tužitelj koji posjeduje afinitet za rad sa djecom i specijalna znanja o pravima djeteta i prestupništva mladih, kao i druga znanja i vještine koje ga čine kompetentnim za rad na slučajevima maloljetničkog prestupništva.
Ustav	Ustav je pravni akt s najvišom pravnom snagom (Priručnik za polaganje stručnog upravnog ispita, 2006).

POJAM	POJAŠNENJE
Voditelj	U smislu ovog Priručnika voditeljem se smatra član tima sastavljenog od pedagoga/učitelja/nastavnika/profesora i policijskog službenika.
Vrijednosti	<p>Vrijednosti možemo definisati kao osnovne principe i uvjerenja prema kojima usmjeravamo svoj život i svoje ponašanje. Možemo imati mnoge različite vrijednosti, ali samo nekih ćemo se čvrsto držati i one će definisati naš život. Druge vrijednosti mogu biti manje važne i lakše podložne promjeni i kompromisu. Ključne vrijednosti su one u kojima niste spremni napraviti kompromis i za koje ste spremni mnogo žrtvovati, jer ih doživljavate iznimno vrijednima na globalnom nivou.</p> <p>Primjerice ljubav, mir, prijateljstvo, zdravlje i život spadaju u te vrijednosti. O vrijednostima zavise i naši ciljevi, koji zavise i o našem kulturnom i duhovnom razvoju.</p> <p><i>(Izvor: Kosjenka Muk, Vrijednosti naspram osobina)</i></p>
Vršnjačko nasilje <i>(eng. Bullying)</i>	<p>Vršnjačko nasilje podrazumijeva da jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, verbalno, fizički, psihički, emocionalno ili čak fizički napada ili ozljeđuje drugo dijete koje se ne može obraniti. Kod vršnjačkog nasilja razlikujemo direktno nasilje, koje podrazumijeva otvorene napade na dijete - uključujući ruganje, ponižavanje, naredbe, kritikovanje, prozivanje, naguravanje, prijete, iznudu, zahtjev za podređenošću, davanje podrugljivih imena. Indirektno vršnjačko nasilje, koje je teže uočljivo (kojem su sklonije djevojčice), provodi se kroz oblik društvene izolacije, namjernim isključivanjem iz grupe i grupnih igara, kao i ogovaranjem. Vršnjačko nasilje najčešće se događa u školskim WC-ima, hodnicima i ostalim prostorijama izvan nadzora nastavnika i drugih odraslih osoba. Djeci koja su žrtve vršnjačkog nasilja svaki dolazak u školu je opasnost s kojom se ne može i ne umije izboriti, te može zadobiti opasne dimenzije, može prouzrokovati veliku patnju, kao i negativne psihološke posljedice. Vlastita slika o sebi kod te je djece načeta, jer biti žrtvom nije samo bolno i ponižavajuće. Stalna zabrinutost, strah i osjećaj bespomoćnosti i poniženja ugrožavaju dijete te mogu imati trajno loše posljedice. Kod djece koja su dugo bila izložena vršnjačkom nasilju postoji visok stepen rizika da će kada odrastu i sami biti loše prilagođene osobe.</p> <p><i>(Izvor: Muratbegović, E. i saradnici (2013), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine)</i></p>
Zakon	Zakon je svaki opći pravni akt što ga donese zakonodavno tijelo prema propisanom zakonodavnom postupku te nosi naziv zakona bez obzira na sadržaj; u materijalnom smislu, svaki pravni akt koji sadrži opći propis koji je zapovjedan, bez obzira na to koje ga je državno tijelo donijelo. U hijerarhiji pravnih propisa zakon je ispod ustava, a iznad upravnih (podzakonskih) akata (http://www.enciklopedija.hr).
Zanemarivanje <i>(djeteta)</i>	<p>Zanemarivanje djeteta podrazumijeva pasivnost, propuste i nedostatak brige, uslijed čega dolazi do neudovoljavanja osnovnim djetetovim potrebama u pogledu odgovarajuće hrane, odjeće, brige, školovanja i medicinskog tretmana. Razlikuje se nekoliko oblika zanemarivanja, što ovisi o dobi i razvojnim potrebama djeteta. Fizičko zanemarivanje podrazumijeva propuštanje roditelja da zaštiti dijete od opasnosti, kao i izostajanje udovoljavanja osnovnim tjelesnim potrebama, uključujući smještaj, hranu i odjeću. Zdravstveno zanemarivanje predstavlja propuštanje roditelja ili skrbnika da djetetu osigura potreban medicinski tretman (cijepjenje, lijekovi, potreban operativni zahvat itd). Emocionalno zanemarivanje ogleda se u emocionalnoj nedostupnosti roditelja, izostajanju interesa za djetetove osjećaje. Također kod emocionalnog zanemarivanja imamo neprihvatanje i/ili odbacivanje djeteta, roditeljsku hladnoću, izoliranje djeteta od vršnjaka, nebrigu za napredovanje. Emocionalno zanemarivanje određuje se kao nesposobnost uspostave pozitivnih emocionalnih veza s djetetom, odnosno nesposobnost primjećivanja potrebe djeteta.</p> <p><i>(Izvor: Muratbegović, E. i saradnici (2013), Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine)</i></p>
Zaštita privatnosti	Pravo na privatnost maloljetnog učinioca krivičnog djela se poštuje u svim fazama postupka tako da se u medijima neće objaviti ime i drugi podaci koji otkrivaju identitet maloljetnika.

Žrtva trgovine ljudima

Žrtva trgovine ljudima se može definisati kao osoba koju iskorištava, odnosno eksploatiše trgovac ljudima. Ona je pasivni subjekt krivičnog djela, odnosno procesa trgovine ljudima opisanog u članu 3. Palermo protokola. Krivično i krivičnoprocesno zakonodavstvo u BiH ne određuju pojam žrtve, već jedino pojam "oštećenog" za kojeg se kaže da je to "osoba kojoj je osobno ili imovinsko pravo krivičnim djelom povrijeđeno ili ugroženo". S druge strane, Deklaracija o osnovnim principima pravičnosti za žrtve zločina i zloupotrebe vlasti definiše žrtve kao "osobe koje su pojedinačno ili kolektivno pretrpjele nepravdu, fizičke ili mentalne povrede, emocionalnu patnju, ekonomski gubitak ili značajno kršenje osnovnih prava i to djelima ili nedjelima koja predstavljaju kršenja krivičnog zakona države članice, uključujući i one zakone koje zabranjuju krivične zloupotrebe moći". Termin "žrtva" može u određenim slučajevima uključivati i najbliže članove porodice ili osobe koju je žrtva izdržavala, kao i osobe koje su pretrpjele štetu ili nepravdu pokušavajući da pruže pomoć žrtvi u nevolji ili da spriječe prevaru i nasilje.

(Izvor: Muratbegović E. & Mujanović, E. (2013), Strategija suprostavljanja trgovini ljudima u BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH)

Napomena: Gramatička terminologija korištenja muškog ili ženskog roda u tekstu podrazumijeva uključivanje oba roda.

Važno je reći da se u pripremi Priručnika “Socijalizacija s pravom” polazilo, prije svega, od usvojenih zakonskih i strateških okvira u obrazovanju, kao i dobre školske prakse u BiH. Tako su polazište za razradu Priručnika bile odredbe Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini¹ koje su u direktnoj vezi s filozofijom koncepta socijalizacije s pravom.

Na prvom mjestu, to je svrha obrazovanja koju zakon definiše **kao optimalni intelektualni, fizički, moralni i društveni razvoj pojedinca, u skladu s njegovim mogućnostima i sposobnostima, koji doprinosi stvaranju društva zasnovanog na vladavini zakona i poštivanju ljudskih prava, te doprinosi njegovom ekonomskom razvoju koji će osigurati najbolji životni standard za sve građane**².

Priručnik po svom sadržaju i ciljevima promovise i veliki dio općih ciljeva definisanih Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini.

a) Omogućavanje pristupa znanju kao osnovi za razumijevanje sebe, drugoga i svijeta u kojem se živi;

Pristup znanju za razumijevanje sebe, drugoga i svijeta u kojem se živi je važan za prevenciju maloljetničkog prestupništva iz nekoliko dimenzija. Poznavajući posljedice djela kojima se sebi ili drugima (pojedincima ili kolektivima) nanosi šteta, djeca imaju mogućnost informiranog izbora, odnosno djelovanja u skladu sa teorijom racionalnog izbora koja pretpostavlja da se odluke donose u zavisnosti od dostupnih informacija, vjerovatnoće događaja i procijenjene dobiti i troška (gubitka) (Becker, 1976).

b) Osiguravanje optimalnog razvoja za svaku osobu, uključujući i one s posebnim potrebama, u skladu s njihovim uzrastom, mogućnostima i mentalnim i fizičkim sposobnostima;

Osiguravanje optimalnog razvoja je također bitan element koji doprinosi smanjenju vjerovatnoće dolaska u sukob sa zakonom kroz povećavanje alternativa kojima pojedinci i kolektivi mogu biti izloženi u toku života. Povećanje alternativa može imati fizički ili psihološki karakter. Psihološko povećanje alternativa se odnosi na promjenu percepcije dostupnih alternativa, odnosno povećanje uvida u ukupni broj alternativa koje pojedincu stoje na raspolaganju pri zadovoljenju vlastitih potreba.

c) Promocija poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda i priprema svake osobe za život u društvu koje poštuje principe demokratije i vladavine zakona;

Promocija poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda (uključujući i dječja prava) je važan preduslov osiguranja informisanih pojedinaca koji pored razumijevanja ličnih prava razumiju i individualne i kolektivne obaveze koje proističu iz tih prava.

d) Razvijanje svijesti o pripadnosti državi Bosni i Hercegovini, vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji, na način primjeren civilizacijskim tekovinama, upoznajući i uvažavajući druge i drugačije, poštujući različitosti i njegujući međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među svim ljudima, narodima i zajednicama u Bosni i Hercegovini i svijetu;

Koncept socijalne prihvatljivosti zahtijeva razumijevanje i empatiju sa potrebama drugih pojedinaca i zajednica. Razvijajući empatiju prema kulturnim identitetima drugih dodatno se osnažuje promjena koncepta poštivanja ljudskih prava iz pasivnog u aktivni oblik koji podrazumijeva obaveze djelovanja za zaštitu ljudskih prava kao i izbjegavanje postupaka koji predstavljaju kršenje ljudskih prava. Moduli u priručniku su značajno fokusirani na promjenu pojedinca od promatrača prema aktivnom učesniku u društvu. Priručnik

¹ Službeni glasnik BiH, broj: 59/03.

² Član 2. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju

promovira pojedinca koji će svojim akcijama prevenirati (primarna, sekundarna i tercijarna prevencija) kršenja ljudskih prava.

e) Osiguranje jednakih mogućnosti za obrazovanje i mogućnost izbora na svim nivoima obrazovanja, bez obzira na spol, rasu, nacionalnu pripadnost, socijalno i kulturno porijeklo i status, porodični status, vjeroispovijest, psihofizičke i druge lične osobine;

Pravo na obrazovanje je jedno od ključnih ljudskih i dječijih prava iz prostog razloga što izloženost obrazovanju povećava izbor mogućnosti za pojedinca u životu, usmjerava pojedinca u oblasti koje nisu obavezno bliske njihovom bližem okruženju, te u konačnici pruža alternativne oblike djelovanja koji omogućavaju veću lepezu reakcija, a samim tim i manju vjerovatnoću dolaska u sukob sa zakonom. Ovo je posebno bitno za marginalizirane grupe djece koje zbog tradicija, prethodnih iskustava njihovih roditelja, socio-ekonomskih prilika i sl. imaju veću vjerovatnoću da budu isključeni iz obrazovanja, a naknadno iz tržišta rada, što opet povećava vjerovatnoću dolaska u sukob sa zakonom.

f) Postizanje kvalitetnog obrazovanja za građane;

Kvalitet obrazovanja se danas na evropskom prostoru uglavnom povezuje sa osam ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje koje već po svojoj definiciji upućuju na to koliki je njihov značaj kako za pojedinca tako i za društvo u cjelini. One definišu šta je osnovno što treba učiti od rođenja do smrti da bi se osigurali uslovi za cjeloživotno učenje. Uključuju vještine potrebne za razvoj društvene zajednice na načelima društva koje uči, ali i specifične ciljeve koji promovišu učenje jezika, razvoj poduzetništva i kulturnu osviještenost. Ključne kompetencije se odnose na bolje upravljanje vlastitim učenjem, socijalnim i interpersonalnim vezama i komunikacijama koje omogućavaju učenicima da mobilizuju, primijene i integrišu stečeno znanje u složenim, različitim i nepredvidivim situacijama. Obrazovni sistemi koji razvijaju navedene kompetencije, te omogućavaju i neformalne oblike učenja navedenih kompetencija značajno povećavaju mogućnosti individualnog i društvenog razvoja.

Polazeći od svrhe i općih principa obrazovanja ciljevi programa Socijalizacije s pravom (PSP), kao i priručnika za njegovu realizaciju su:

1. Smanjen broj neprimjerenih oblika ponašanja i kriminaliteta među mladima, s obzirom da će mladi steći veće razumijevanje vladavine prava i njenog poštivanja, te bolje upoznati pravna pitanja i organe za primjenu zakona;
2. Javnost i mladi imaju veće povjerenje kada je u pitanju sprovođenju zakona, jer u saradnji sa organima za primjenu zakona zajednički primjenjuju znanja i vještine o vladavini prava;
3. Pojačano partnerstvo i uspostavljena nova partnerstava između federalnih, kantonalnih ministarstava, odnosno svih institucija koje rade sa mladima na pitanjima vladavine prava.

Program socijalizacije s pravom od koncepta do realizacije

Za bolje razumijevanje Programa socijalizacije s pravom (PSP) u ovom poglavlju navode se i pojašnjavaju neki osnovni sociološki koncepti i pojave usko vezane za ciljeve koji se žele postići realizacijom PSP-a.

Društvo se definiše kao zajednica ljudi koji imaju iste vrijednosti, jednu svrhu i funkcionalni integritet. S druge strane, jedinstvo ljudi koji ne dijele iste vrijednosti i imaju jedan cilj, ili funkcionalni integritet, može se nazvati samo populacija, ali ne i društvo.

Sistem vrijednosti su norme koje izražavaju opće mišljenje o tome šta je dobro i poželjno, kao takve vrijednosti su više na nivou apstraktnih, ali i opšte poznatih činjenica. Vrijednost je ono što čini dobro pojedincu i svima ostalima podjednako (Premec, 1998).

Za razliku od takvog apstraktnog nivoa, standardi su jasno definisane smjernice i pravila ponašanja.

Koncept ljudskih prava zasniva se na principu ljudskog dostojanstva i jednakosti. Ljudska prava su utemeljena na normama koje su neophodne za pojedince da žive dostojanstveno. Univerzalna priroda ljudskih prava zasniva se na jednakom tretmanu za sve, bez ikakvih rezervi. Moderno razumijevanje društva zasnovano je na principu da su svi ljudi jednaki.

Civilno društvo u širem smislu se definiše kao prostor između porodice, države i tržišta, u okviru kojeg ljudi pokušavaju da zadovolje svoje interese. U demokratskim društvenim uređenjima pojedinac je slobodan da izabere najbolji način djelovanja u skladu sa razvijenom svijesću o ličnoj i društvenoj odgovornosti. Tako je odgovornost obaveza pojedinca da radi neke stvari ili se ponaša na određen način za korist cijelog društva. Osnov čovjekovog rasta i razvitka nalazi se u njegovom slobodnom i odgovornom djelovanju i ponašanju. Odgoj i obrazovanje umnogome vodi računa o stvaranju linije koja razdvaja slobodu od anarhije. Zbog toga je tokom odgoja i obrazovanja bitno voditi računa, kako o pedagoškim aktima podsticanja, buđenja, podupiranja, tako i o pedagoškim aktima predupređivanja i sprečavanja. Ovdje je bitno naglasiti da pedagoška predupređivanja nisu isto što i sputavanje i ograničavanje rasta i razvoja ličnosti. Ona nisu suha prisila, nego pedagoška odgovornost i pedagoška sloboda koja podrazumijeva: bitnost reda i odgovornosti za razvoj ličnosti, značaj unutrašnje kontrole-samokontrole, značaj slobode izbora i htijenja i sl. (Slatina, 2005).

Svaki pojedinac, na određen način, kombinacijom slobode i odgovornosti, postaje dio društva. Taj proces koji vodi do formiranja stavova, mišljenja i ponašanja pojedini nazivaju proces socijalizacije s pravom.

Procesom socijalizacije s pravom pojedinci internaliziraju općeprihvaćene univerzalne i društvene maksime i vrijednosti. U skladu s tim, jedan od osnovnih ciljeva **socijalizacije s pravom jeste stvaranje harmonije i ravnoteže** između potreba, interesa i slobode pojedinca s jedne strane, te uvažavanja, prihvatanja i djelovanja u skladu sa zakonsko-pravnom legislativom koju društvo utvrdi, s druge strane.

Zakoni su u određenom društvu najinteligentniji čuvari slobode i odgovornosti. Oni podrazumijevaju veliku zadaću uređenja i sređivanja.

Podizanje svijesti o obavezama, pravu i pravnoj kulturi predstavlja veoma bitan pokazatelj nivoa razvijenosti demokratije u određenom društvu. Upravo zato PSP uključuje upoznavanje za zakonskim i institucionalnim okvirima vezanim za razvoj djece i maloljetnika u cilju:

- smanjenja kršenja zakona odgovornim ponašanjem i djelovanjem,
- promovisanja dubljeg razumijevanja zakonskih okvira i pravne regulative,
- povećanja moralne podrške poštivanju zakona.

Kako bi se povećala moralna podrška poštivanja zakona i kultura svakog pojedinca, proces socijalizacije s pravom treba početi od najranijeg uzrasta. U tom procesu važno je raditi sa učenicima i mladima u dobi od 13 do 16 godina, jer to je upravo dob kada pojedinac usklađuje svoje postupke sa sistemom socijalne vrijednosti. Vrijednosti pojedinaca koje su formirane u tim godinama postaju dijelom te osobe za čitav život i konstantno generiraju njegovo ponašanje.

Razvoj kompetencija i program socijalizacije s pravom

Osnovna svrha odgoja i obrazovanja jeste pripremanje učenika da budu uspješni u budućnosti. Želi li obrazovanje omogućiti da svaki pojedinac proširi svoja znanja i sposobnosti, te pored ostalog da razvije kompetencije prihvatanja drugih i drugačijih, Delors (1998) smatra da se obrazovanje treba organizovati oko četiri tipa učenja, a to su: *učiti znati* – odnosno savladati instrumente znanja, *učiti činiti* – kreativno utjecati na svoje okruženje, *učiti zajedno živjeti* – sudjelovati s drugim ljudima u svim ljudskim aktivnostima i *učiti biti* – cilj razvoja je potpuno ostvarenje ljudi, u punoj raskoši njihove osobnosti/ličnosti.

Kako bi se obrazovanje shvatilo kao sveobuhvatno doživotno iskustvo svi akteri odgojno-obrazovnog procesa trebaju voditi računa o navedenim tipovima učenja.

Pri osmišljavanju ovog priručnika posebna pažnja posvećena je razvoju i jačanju **socijalne i građanske kompetencije** učenika, kako bi osigurali učeničko opredjeljenje za aktivno i demokratsko sudjelovanje u društvu.

Prema Odluci o usvajanju osnova kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini³ kompetencije se definišu kao sposobnost primjene znanja, vještina i personalnih, socijalnih i metodoloških sposobnosti, na radnom mjestu ili tokom učenja, kao i u privatnom i profesionalnom razvoju. U kontekstu Evropskog kvalifikacijskog okvira kompetencije su opisane kao odgovornost i samostalnost.

Socijalna i građanska kompetencija vezana je za razvoj optimalnog fizičkog i mentalnog zdravlja kao bogatstva za sebe, svoju porodicu i svoje neposredno okruženje. U kontekstu evro-atlantskih i evropskih integracija, ova kompetencija je važna za razumijevanje multikulturalnih i društveno-ekonomskih dimenzija unutar zajednice evropskih naroda i načina na koji se nacionalni kulturni identitet povezuje s evropskim identitetom. Zasniva se na spremnosti za saradnju, povjerenju u samoga sebe i integritetu, kao i znanju o savremenim događanjima, evropskim integracijama i strukturama Evropske Unije, poznavanju i poštivanju demokratije, pravde, jednakosti, građanstva i građanskih prava.

³ Odluka o usvajanju osnova kvalifikacijskog okvira za BiH (2011). Vijeće ministara BiH. Službeni glasnik BiH, broj 31, godina XV.

U cilju doprinosa razvoju svih navedenih kompetencija Priručnik uključuje sedam pažljivo odabranih tema koje su u formatu modula razrađeni za realizaciju u nastavi. To su sljedeći moduli:

1. Prava i obaveze mladih i institucije zaštite;
2. Djeca i mladi u kontaktu sa zakonom;
3. Vrijednosne orijentacije mladih;
4. Prevencija nasilja nad djecom;
5. Prevencija ovisnosti;
6. Prevencija trgovine ljudima;
7. Prevencija nasilnog ekstremizma i radikalizma.

Specifičnost PSP-a predstavljenog u ovom Priručniku je u pristupu realizaciji navedenih modula. To je pristup koji podrazumijeva zajedničku pripremu i rad pedagoga/profesora i policijskih službenika koji na realizaciji modula rade u timu.

U cilju boljeg razumijevanja smjernica za realizaciju PSP-a, treba naglasiti da se u ovom Priručniku pojam 'voditelj' jednako odnosi i na pedagoga/profesora, kao i na policijskog službenika.

PSP će se realizovati putem interaktivnog rada učenika, nastavnog osoblja i policijskih službenika. To je prostor u kojem svi mogu izraziti svoje iskustvo ili razmišljanja o relevantnim temama, te zajedno kreirati okolinu koja je spremnija primijeniti i prihvatiti socijalno prihvatljive oblike ponašanja.

Didaktičko–metodičke odrednice programa socijalizacije s pravom

Nastava je proces u kome nastavnik olakšava učeniku kretanje od tačke na kojoj se učenik trenutno nalazi do tačke na koju nastavnik namjerava da ga dovede na kraju određenog perioda, programa ili faze nastave. Filipović (1991) definiše nastavu kao "kontinuiran odgojno-obrazovni odnos polaznika i voditelja zasnovanog na društveno verifikiranim ciljevima i zadacima didaktičko-prilagođenim sadržajima, sredstvima, organizacionim oblicima i prostorno radnim uslovima". Navedenom definicijom nastave možemo teorijski i praktično obuhvatiti i stručno elaborirati sve vrste nastave, od onih najfrekventnijih i klasičnih do rijetkih i najnovijih oblika i vrsta nastave.

U najširem smislu, učenje se dešava kada iskustvo prouzrokuje relativno trajnu promjenu u znanju ili ponašanju osobe (Hill, 2002). Za proces učenja bitno je definisati ciljeve, zadatke i aktivnosti koje je potrebno postići i/ili realizirati.

Da bismo obuhvatili osnovne didaktičko-metodičke kriterije određenja nastave, pored definisanih ciljeva i utvrđenih sadržaja, bitno je ovladati i nastavnim umijećima koja su neophodna za samu realizaciju nastavnih sati. U nastavku ćemo predstaviti, u najkraćem mogućem obliku, osnovne odrednice nastave.

Ciljevi nastave

Ciljevi nastave su bitni strukturni elementi nastave. Oni određuju okvire i pravce nastavog djelovanja. Formulacija cilja na način da se obuhvate odgojni, obrazovni, funkcionalni i praktični zadaci spadaju u red općeg određenja. Odgojni zadaci se odnose na razvijanje interesovanja, motivacije, navika, umijeća, osobina pojedinca i nivoa aspiracije. Obrazovni zadaci participiraju u realizaciji odgojnih, i obratno, i pretežno se usmjeravaju na usvajanje činjenica i drugih vrijednosti ponuđenih kurikulumom nastave. Funkcionalni zadaci definirani su kao razvojne psihofizičke karakteristike pojedinca, a ogledaju se u razvoju senzornih, intelektualnih, izražajnih, praktičnih i drugih sposobnosti. Praktični zadaci obuhvataju sve praktične vrijednosti koje se manje ili više odnose na neposrednu praksu pojedinca (Muminović, 2013).

Ciljeve nastave moguće je razmatrati i kroz Bloomovu taksonomiju i klasifikaciju obrazovnih i odgojnih ciljeva kojom se razrađuju sljedeća područja i kategorije: kognitivno područje (znanje – shvatanje – primjena – analiza – sinteza – evaluacija), afektivno područje (primanje – reagiranje – usvajanje vrednota – sistematizacija – karakterizacija ličnosti) i psihomotorno područje (imitacija – manipulacija – precizacija – analiza – naturalizacija). Sve navedene kategorije razrađene su tako da se prvo navode jednostavniji, a zatim, sve složeniji oblici ponašanja (Slatina, 1998).

Operacionalizacija ciljeva nastave se vrši kroz odabir nastavnih oblika rada, nastavnih metoda, nastavnih tehnika i strategija, nastavnih sredstava i drugih elemenata nastavnog procesa.

Oblici nastavnog rada

Pod oblikom rada može se podrazumijevati organizaciona forma nastavnog rada. Klasifikacija oblika rada prema sociološkom kriteriju (Vilotijević, 2001) sadrži: **rad u velikim grupama** – cijelim odjeljenjem (tzv. frontalni oblik rada); **grupni oblik rada** (samostalno učenje u malim grupama, 3-5 učenika, unutar kojih učenici zajedničkim radom dolaze do novih spoznaja, vještina i navika); **individulani oblik rada** (svaki učenik u odjeljenju samostalno radi svoj zadatak, zadaci mogu biti isti ili različiti); **individualizirani oblik rada** (proces i aktivnost u nastavi putem koje se nastava djelimično ili potpuno prilagođava individualnim sposobnostima, prethodnim znanjima, mogućnostima polaznika nastave); **rad u parovima – tandemu** (dobijeni zadatak izvršavaju dva učenika zajedno). Tokom nastavnog sata/časa potrebno je kombinovati različite oblike rada.

Nastavne metode

Nastavne metode su nerazdvojno povezane sa nastavom, a definišu se kao načini i putevi pomoću kojih učenici stiču i usvajaju znanja, umijeća, vještine i navike. U praksi se najčešće upotrebljavaju sljedeće nastavne metode: **metoda usmenog izlaganja** (teorijsko predavanje, pripovijedanje kao usmeno izlaganje, opisivanje ili deskripcija usmenim načinom, objašnjavanje kao usmeno izlaganje, predavanje pomoću audio-vizuelnih sredstava, usmeno izlaganje prožeto razgovorom...); **metoda razgovora** (poučni razgovor, Sokratov razgovor, razvojni razgovor, slobodni razgovor, debatni razgovor – diskusija, posredni razgovor, razgovor s pojedincem, sistematizacija odgovora...); **metoda čitanja i rada na tekstu** čitanje sa podvlačenjem bitnih misli, izvlačenje suštine nekog pročitano dijela teksta, upoređivanjem teksta sa ranije pročitanim, čitanje); **metoda pisanih radova** (pismene vježbe i pismeni sastavi, prepisivanje...); **metoda ilustracije** (ilustracija crtežima, ilustracija fotografijom i slikom, ilustracija dijagramima i grafikonima, ilustracija aplikacijama...); **metoda demonstracije** (demonstracija pokreta, pokazivanje dinamičnih prirodnih pojava, demonstracija eksperimenta, demonstracija pomoću filma...); **metoda praktičnih radova**, itd.

Tehnike koje se mogu primijeniti u nastavi

Tehnike koje se mogu primjenjivati u nastavi su: **tehnika grozdovi** (asocijativna tehnika kojom se učenici podstiču da slobodno razmišljaju o nekoj temi, služe se grafičkim prikazom grozdova...); **tehnika oluja ideja** (učenici pišu popis ili govore sve što znaju o nekoj temi prije nego pročitaju ili nastavnik predstavi ono što trebaju znati...); **tehnika udice** (predstavlja zadatke, situacije ili pitanja koja “pecaju” dječiju pažnju i pokreću ih na aktivnost...); **vruća olovka** (učenici u vidu kraćeg sastava, nekoliko rečenica, napišu što znaju ili misle da znaju o nekoj temi...); **tehnika šest šešira** (iz šest različitih perspektiva ili uglova se posmatra i obrađuje određena tema); **tehnika KWL - tabela ili ZŽN** - tabela (učenici odgovaraju na pitanja: Znam - Želim da znam - Naučio sam/učim); **tehnika Vennov dijagram** (dva ili više krugova se djelimično poklapaju prostorom u sredini, može se iskoristiti za suprotstavljanje ideja...).

Nastavna sredstva i pomagala

Nastavna sredstva su didaktički oblikovani predmeti, pojave i proizvodi ljudskog rada za učenje i poučavanje u nastavi. Najpoznatija podjela nastavnih sredstava glasi: **vizuelna nastavna sredstva**, **tekstualna nastavna sredstva** (različiti pisani radovi); **auditivna nastavna sredstva** (usmjerena na pokretanje čula sluha); **audio-vizuelna nastavna sredstva** (temelje se na čulu vida i čulu sluha); **multimedijalna nastavna sredstva**.

S obzirom da je nastavni čas u suštini proces psihičke prirode zadatak je nastavnika da taj psihički proces organizuje. Organizaciju nastavnog časa didaktičari nazivaju artikulacijom nastavnog rada. Nastavnik ima autonomiju da odluči koliko mu vremena treba za uvodni dio, koliko mu vremena treba za glavni dio, a koliko mu vremena treba za završni dio nastavnog časa.

U uvodnom dijelu časa učenici se podstiču na prisjećanje predznanja o datoj temi kako bi zajedno došli do cilja nastavnog časa. U glavnom dijelu se nastavni sadržaj, koristeći različite oblike, metode, tehnike i nastavna sredstva izlaže, proučava, uči, provjerava, povezuje, analizira. U završnom dijelu se ponavlja i utvrđuje nastavni sadržaj s ciljem zaokruživanja psihičkog procesa u koji su uvedeni učenici, a sve u cilju kako bi učenici nove informacije utvrdili, razumjeli, prihvatili i povezali sa iskustvima i znanjima koja posjeduju tvoreći tako nova znanja.

Artikulisati nastavni čas znači sagledati njegove osnovne elemente (cilj, tip časa, oblike rada, nastavne metode, tehnike, sredstva, individualne karakteristike učenika...) i od njih oblikovati cjelinu (zaokružiti psihički proces).

Predstavnici različitih alternativnih škola kroz historiju su nudili različite načine artikulacije nastavnog sata. Sistem ERR – okvirni sistem za poučavanje je jedan od alternativnih načina za organizaciju nastave. Sistem ERR se razumijeva kao E – evokacija, prva faza (učenici se podstiču da na “površinu izvuku” svoja predznanja o određenoj temi); R – razumijevanje značenja, druga faza (faza u kojoj učenici dolaze u kontakt s novim idejama i informacijama) i R – refleksija, treća faza (učenici utvrđuju nova znanja, aktivno restrukturiraju znanja).

Realizacijom PSP previđeno je da se nastavni sadržaji (moduli) realizuju na nastavnim časovima odjeljenskih zajednica učenika drugih razreda srednjih škola. Sadržaji se također mogu realizovati i tokom vannastavnih aktivnosti, organizovanih radionica ili kroz druge oblike rada sa učenicima (npr. tokom nastave u prirodi, izleta, kampova ili ekskurzija).

Preporuke za nastavnike i policijske službenike u realizaciji nastavnog časa

Nastavna umijeća se mogu opisati kao smisljena nastavna aktivnost koja potiče učenje (Kyriacou, 2001). Za realizaciju nastavnog časa izuzetno je bitno sedam temeljnih nastavnih umijeća: planiranje i priprema, izvođenje nastavnog časa, vođenje i tok nastavnog časa, razredni ugođaj, disciplina, ocjenjivanje učeničkog napretka, osvrt na prosuđivanje vlastitog rada. Za realizaciju navedenog programa nastavniku i policijskom službeniku su neophodna sljedeća nastavna umijeća: umijeće izlaganja, umijeće razgovora, umijeće objašnjavanja, umijeće slušanja, umijeće empatije, umijeće postavljanja pitanja, umijeće vođenja, umijeće poticanja, srdačnog osmišljavanja, različitih neverbalnih znakova prihvatanja itd. Za realizaciju modula u timu, potrebno je posebno obratiti pažnju na sljedeće:

- Zajednički definisati artikulaciju nastavnog časa (ko, šta, čime, zašto i kako realizira i koji dio nastavnog časa uključujući i trajanje);
- Pripremiti se za timski rad;
- Nastavnik predstavlja policijskog službenika na prvom času i objašnjava njegovu ulogu kao gost predavača i saradnika;
- Jasno predstaviti učenicima ciljeve modula i naglasiti da su teme od velikog interesa za živote mladih ljudi;
- Stvoriti pozitivno okruženje za učenje, izgrađeno na načelima povjerenja, međusobnog uvažavanja, asertivnosti, za slobodnu diskusiju i saradnju;
- Pratiti timski rad učenika, osigurati da učenici razumiju pravila i očekivanja nakon datih zadataka;
- Ostaviti dovoljno vremena za učenike da razmisle o temi o kojoj se razgovara;
- Ne sugerisati učenicima ideje, nego ih pustiti da sami dolaze do zaključka;
- Osvojiti i održati pažnju učenika. To bi trebalo raditi na kreativan i uvjerljiv način i da ima veze sa aktuelnom temom;
- Umjereno i diskretno ispravljati neprimjereno ponašanje i stavove učenika;
- Kada učenici urade nešto što zaslužuje pohvalu, onda ih i pohvaliti. Takve pohvale ohrabruju učenike da dalje sarađuju;
- Podsticati saradnju među učenicima, čak i kada postoje suprotstavljena mišljenja. Od diskusije sa suprotstavljenim mišljenjem, na osnovu argumenata, doći zajedno do zaključaka;
- Tokom predavanja, koristiti primjere i podsticati interaktivnost. Učenje je interaktivni proces. Voditelji trebaju nastojati uključiti sve učenike u nastavni proces. Iz tog razloga, postavljati pitanja, ali pustiti i učenike da postavljaju pitanja voditeljima i između sebe;
- Prije nego što se pređe na sljedeći modul povezati prethodno usvojene sadržaje sa sadržajima novog modula;
- Voditelji se trebaju nadopunjavati tokom predavanja, a sve u skladu sa prethodno pripremljenom zajedničkom pismenom pripremom. Oni kreiraju saradnički odnos bez elemenata degradiranja i dominacije jednog ili drugog;
- Često sažeti odgovore učenika s ciljem da se provjeri tačnost i sveobuhvatnost sažetka.

- Uspjeh u realizaciji modula će zavistiti od toga na koji način će biti prezentirana tema. Iz tih razloga potrebno je:
  - Više praktičnih primjera koji se odnose na svakodnevni život;
  - Aktivna pažnja učenika, pod uslovom da je zanimljiv sadržaj, primjeri, motivisanje sa odgovarajućom dozom humora i u prijateljskoj atmosferi;
  - Biti dramatičan, često koristiti gestikulacije;
  - Promijeniti ton glasa i koristiti književni govor u izražavanju;
  - Postaviti jednostavno pitanje učeniku, ako primijetite da je pažnja opala;
  - Da u interakciji sa učenicima ne postoji favorizovanje ili izbjegavanje pojedinaca, svi učenici jednako učestvuju pri realizaciji planirane teme;
  - Dati mogućnost većem broju učenika da odgovore na isto pitanje.

Autorski tim je u Priručniku dao okvirne preporuke uz napomenu da voditelji mogu uskladiti određene elemente modula sa specifičnostima u školama/odjeljenjima u kojima realizuju modul.

PRAVA I OBAVEZE MLADIH I INSTITUCIJE ZAŠTITE

CILJ:

- Cilj aktivnosti je da učenici nauče/ponove osnovna prava i obaveze djece i mladih, te nauče poštovati i štiti svoja i tuđa prava.
- Cilj je da učenici prepoznaju uloge i odgovornosti institucija u lokalnoj zajednici u zaštiti djece i mladih i njihovih prava.

Cilj će biti ostvaren ako:

- Učenici razumiju odredbe Evropske konvencije o ljudskim pravima i fundamentalnim slobodama i Konvencije o pravima djeteta i način na koji se one primjenjuju u BiH unutar hijerarhije pravnih dokumenata;
- Učenici prepoznaju situacije u kojima su prekršena dječija prava i prava mladih;
- Učenici izvode zaključke o neophodnim oblicima ponašanja mladih i odraslih kako bi se zaštitila dječija prava;
- Učenici razumiju obaveze koje proističu iz njihovih prava;
- Učenici razumiju ulogu različitih institucija/ustanova (škole, policije, centra za socijalni rad, tužilaštva i sudova) u zaštiti dječjih prava u zajednici;
- Učenici razumiju slijed koraka kome da se obrate u slučaju ugroženosti njihovih prava i ugroženosti prava drugih;
- Učenici poštuju institucije i organizacije nadležne za zaštitu djece i mladih.

OBLICI RADA:

frontalni oblik rada, individualni oblik rada, grupni oblik rada

METODE NASTAVNOG RADA I TEHNIKE:

metoda razgovora, metoda usmenog izlaganja, metoda čitanja i rada na tekstu, metoda demonstracije

NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:

radni listovi 1.1.-1.6., flip-chart tabla, flip-chart papir, hamer papiri, markeri u bojama, nastavni listići-lista pitanja

VRIJEME ZA REALIZACIJU:

1 nastavni čas (45 minuta)

UVODNI DIO ČASA

Voditelji (profesor i policijski službenik) upoznaju učenike sa programom Socijalizacija s pravom, te objašnjavaju ulogu i značaj prisustva policijskog službenika u školi, značaj saradnje škole i policijskih službenika.

U uvodnom dijelu mladima treba predstaviti osnovne odredbe Evropske konvencije o ljudskim pravima i fundamentalnim slobodama i Konvencije o dječjim pravima. Osnovne odredbe učenicima mogu predstaviti voditelji, ili mogu učenicima postavljati pitanja o važnosti Konvencija.

Potencijalna pitanja su:

- Kako se u državi regulišu pitanja ljudskih i dječjih prava?
- Koja su prava zagarantovana svim građanima, a koja svoj djeci ili mladima?
- Zbog čega ima razlike između prava djece i odraslih?

Potrebno je:

- Naglasiti da se Konvencije koje države potpišu moraju primjenjivati na području te države;
- Naglasiti da je Evropska konvencija o ljudskim pravima i fundamentalnim slobodama dio Ustava BiH;
- Ispričati da je Generalna skupština Ujedinjenih nacija, prepoznavši važnost osiguranja najboljeg interesa djece u svijetu, 20.11.1989. godine, usvojila Konvenciju o pravima djeteta koja sadrži univerzalne standarde koje svaka država potpisnica Konvencije (među kojima je i Bosna i Hercegovina) mora garantovati svakom djetetu;
- Naglasiti da je obaveza zakonodavstva u BiH na svim nivoima vlasti da se prilagodi odredbama i duhu Konvencije o pravima djeteta.

GLAVNI DIO ČASA

Prezentirati prava koja svi građani i mladi imaju po primjeni Evropske konvencije o ljudskim pravima i fundamentalnim slobodama i Konvencije o dječjim pravima (prikazano u tabeli 1):

Tabela 1. Konvencije o ljudskim i dječjim pravima koje se primjenjuju u BiH

EVROPSKA KONVENCIJA O LJUDSKIM PRAVIMA	KONVENCIJA O PRAVIMA DJETETA (SAŽETA U 10 TAČAKA):
• Pravo na život;	• Sva djeca i mladi imaju ista prava. Nijedno dijete ne smije biti oštećeno zbog svog spola, boje kože, jezika ili religije.
• Zabranu mučenja;	• Djeca i mladi imaju pravo na najveću moguću mjeru zaštite zdravlja kao i zdravstvene preventive i medicinske brige.
• Zabrana ropstva i prisilnog rada;	• Djeca i mladi imaju pravo na besplatno osnovno obrazovanje. Osim toga, mora im se osigurati i posjeta školama koje bi ih mogle dalje obrazovati.
• Pravo na slobodu i sigurnost;	• Djeca i mladi imaju pravo na odmor, slobodno vrijeme, igru i sudjelovanje u kulturnim i umjetničkim aktivnostima.
• Pravo na pošteno suđenje;	• Djeca i mladi imaju pravo na informisanje, kao i na to da svoje mišljenje slobodno kažu i budu saslušani.
• Nema kazne bez zakona;	• Djeca i mladi imaju pravo na dobar odgoj. Njihovi roditelji ili odgajatelji ne smiju primjenjivati silu. Zloupotreba i zlostavljanje djece su zabranjeni.

EVROPSKA KONVENCIJA O LJUDSKIM PRAVIMA	KONVENCIJA O PRAVIMA DJETETA (SAŽETA U 10 TAČAKA):
• Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života;	• Djeca i mladi imaju pravo u ratu i bijegu dobiti posebnu pomoć i zaštitu.
• Sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti;	• Djeca i mladi imaju pravo na zaštitu od rada kojim bi bili iskorišteni i na zaštitu od seksualnog zlostavljanja.
• Sloboda izražavanja;	• Djeca i mladi imaju pravo na život sa svojim roditeljima i na kontakt s oba roditelja ako oni žive razdvojeno.
• Sloboda okupljanja i udruživanja;	• Djeca i mladi sa poteškoćama u razvoju imaju pravo na posebnu podršku i unapređenje, kao i na aktivno sudjelovanje u društvenom životu.
• Pravo na sklapanje braka;	
• Pravo na djelotvoran pravni lijek;	
• Zabrana diskriminacije;	
• Odstupanje u vrijeme vanrednog stanja;	
• Ograničenja političkog djelovanja stranaca;	
• Zabrana zloupotrebe prava;	
• Granice primjene ograničenja prava.	

Nakon prezentacije, učenicima naglasiti da se odredbe Evropske konvencije o ljudskim pravima i fundamentalnim slobodama direktno primjenjuju čak i onda kada su u suprotnosti sa zakonima u BiH, dok Konvencija o pravima djeteta nema taj status i zahtjeva postepeno usklađivanje odredbi svih zakonskih akata u BiH sa članovima Konvencije o pravima djeteta.

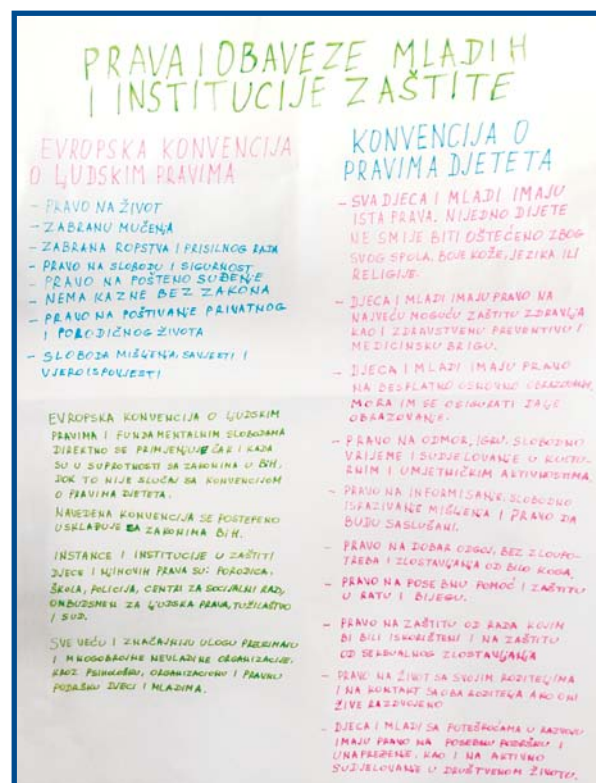
Voditelj pita učenike: “Šta vi mislite o ovome?”

Slijedi aktivnost koja zahtijeva podjelu učenika u grupe.

Zadatak učenika je da pročitaju opis situacije uz objašnjenje da li po njihovom mišljenju opis slučaja predstavlja kršenje dječijih i/ili ljudskih prava djeteta, te šta oni misle o tome koje su uloge i odgovornosti pojedinih ustanova iz zajednice u zaštiti učesnika u slučaju. Učenici će listu pitanja dobiti na nastavnom listiću.

Svakoj grupi treba dati Priručnik za učenike i naglasiti da u sadržaju pronađu modul Prava i obaveze djece i mladih, vide na kojoj su stranici radni materijali i otvore stranicu sa slučajem od jedan do pet u zavisnosti od grupe u kojoj se nalaze. Učenici će unutar grupe diskutovati i donijeti zaključke u vezi sa navedenim slučajevima. Opisi slučajeva mogu biti i posebno iskopirani na papiru kako bi svaka grupa dobila samo jedan slučaj.

Odgovore na pitanja će pisati na hamer papiru koristeći markere.

SLUČAJ 1.

L.M. je šesnaestogodišnja učenica koja ima prilično dobre rezultate u srednjoj školi u kojoj pohađa drugi razred. Od malih nogu je željela biti okružena knjigama i obogatiti svoje znanje. Njena porodica je u teškoj socijalnoj situaciji. L.M. je tražila od svojih drugova literaturu koja je bila neophodna za nastavu. Pomoć pri učenju je dobila od svoje majke, međutim, njen otac je mislio da L.M. treba napustiti školovanje kako bi pomogla porodici da zaradi novac potreban za život.

Kao rezultat takvog razmišljanja, naredne školske godine L.M. nije nastavila pohađati srednju školu, jer je njen otac smatrao da je to nepotrebno gubljenje vremena i mislio je da bi bilo vrlo korisno da ona i njena majka zarade novčana sredstva za porodicu. Majka i L.M. su bile vrlo razočarane odlukom oca, ali su ispoštovale njegovu odluku jer on zna šta je najbolje za L.M.

SLUČAJ 2.

R.P. ima sedamnaest godina i pohađa treći razred srednje škole. Tokom drugog razreda u zgradi škole potukao se sa drugom iz odjeljenja. Za vrijeme tuče, R.P. je koristio "bokser" dok su ostali učenici okruženi oko njih posmatrali i navijali. Profesorica geografije, koja je prolazila pokraj njih, je zaustavila tuču i oba učenika poslala kod pedagoga na razgovor. Učenik R.P. često ispoljava neprimjerene oblike ponašanja. Nakon razgovora, pokrenuta je procedura u cilju isključenja učenika R.P. iz srednje škole.

SLUČAJ 3.

M.S. ima deset godina i boluje od cerebralne paralize od rođenja. Zbog oboljenja se kreće u invalidskim kolicima i ima probleme sa držanjem stvari u rukama. M.S. pohađa redovnu osnovnu školu u koju voli da ide. Međutim, od naredne godine M.S. će pohađati šesti razred koji, radi predmetne nastave, zahtijeva od svih učenika da mijenjaju učionice tokom realizacije nastave različitih nastavnih predmeta. S obzirom da se učionice za fiziku, hemiju, geografiju i historiju nalaze na drugom spratu škole koja ne posjeduje lift ili drugi način automatizovanog prenosa osobe u kolicima, njeno aktivno učestvovanje u edukaciji je upitno. Škola nema dovoljno sredstava da izgradi lift, niti da ugradi drugi automatizovani sistem za prenos kolica, te su u nekoliko navrata uposlenici škole savjetovali roditelje da upišu M.S. u školu koja je prilagođena djeci sa sličnom vrstom teškoća. Iako bi M.S. voljela nastaviti obrazovanje u toj školi, njeni roditelji su je ipak upisali u školu koja je prilagođena djeci sa teškoćama u razvoju.

SLUČAJ 4.

E.K. i P.S. pohađaju prvi razred srednje škole. Nakon škole po povratku kući E.K. i P.S. su, želeći da se istaknu pred djevojčicama iz njihovog odjeljenja, gurnule G.R. sa mosta u rijeku koja je bila tolike dubine da se G.R. ne ozlijedi tokom pada. Međutim, vodeni tok je G.R. nosio sljedećih 20-tak metara pri čemu je G.R. nekoliko puta udario glavom i tijelom o bankinu rijeke. Jedan građanin je vidio G.R. koje se jedva drži na površini vode, te ga na vrijeme izvukao iz vode. Na nekoliko mjesta G.R. je imao vidljive ozljede zbog čega je zatražena liječnička pomoć.

SLUČAJ 5.

P.O. je svojim roditeljima izrazila želju da nakon nastave ide na treninge karatea koje u njenoj školi organizuje klub iz njihovog mjesta. Oba roditelja su protiv njenog treniranja karatea i od nje zahtijevaju da odmah poslije škole dolazi kući. Tužna zbog toga što ne može da trenira karate, ona jednog dana poslije škole odlazi na trening bez odobrenja roditelja. S obzirom da je trening trajao 90 minuta, ona dolazi kući sa značajnim zakašnjenjem, zbog čega su njeni roditelji bili veoma zabrinuti. Nakon što se pojavila u kući i rekla da je bila na treningu karatea, otac je uzeo kaiš i istukao P.O. Ljut i razočaran, naglasio je da ona više ništa neće trenirati i ako treba on će po nju dolaziti svaki dan u školu.

Dok učenici rade u grupama, voditelji prate rad učenika i po potrebi pružaju pomoć.

Učenici unutar grupa treba da daju odgovore na sljedeća pitanja:

1. Da li opisana situacija predstavlja oblik kršenja ljudskih i dječjih prava? Ako je odgovor da, kojih prava?
2. Unutar grupe je potrebno diskutovati o ulogama i odgovornostima učenika kao i ustanova dječje zaštite: policija, centar za socijalni rad, dom zdravlja (centar za mentalno zdravlje), škola, tužilaštvo i sudstvo, nevladine organizacije i roditelji.

Nakon što sve grupe odgovore na pitanja, predstavnici svake grupe ili više njih će prezentirati ono što su napisali, ostalim učenicima. Za prezentiranje mogu koristiti flip-chart/hamer papir.

ZAVRŠNI DIO ČASA

Voditelji zajedno sa učenicima naglašavaju najbitnije pojmove i informacije koje je potrebno usvojiti kao i osnovne uloge institucija/ustanova u zaštiti djece i njihovih prava, ukazujući na značaj partnerskog djelovanja porodice, škole, policije, centra za socijalni rad, ombudsmena za ljudska prava, sudova i tužilaštva. Voditelji povezuju odgovore koje su učenici dali tokom svojih izlaganja sa ciljevima modula.

**SVA DJECA I MLADI IMAJU ISTA PRAVA BEZ OBZIRA
NA SPOL, BOJU KOŽE, JEZIK, RELIGIJU.**

SVAKO PRAVO IZISKUJE I OBAVEZU!

DJECA I MLADI U KONTAKTU SA ZAKONOM

CILJ:

- Cilj aktivnosti je da učenici nauče osnovne karakteristike koncepta maloljetničke pravde.

Cilj će biti ostvaren ako:

- Učenici prepoznaju oblike ponašanja koji predstavljaju maloljetničko prestupništvo;
- Učenici razumiju da mjere koje se izriču djeci i maloljetnicima koji su u sukobu sa zakonom imaju prvenstveno preventivni karakter, odnosno sprječavanje neprimjerenog ponašanja;
- Učenici su utvrdili oblike ponašanja koji predstavljaju narušavanje javnog reda i mira;
- Učenici uoče značaj građanskog aktivizma kao odgovornosti svake osobe u zajednici u kojoj živi.

OBLICI RADA:

frontalni oblik rada, individualni oblik rada, grupni oblik rada

METODE NASTAVNOG RADA I TEHNIKE:

metoda pisanih radova, metoda čitanja i rada na tekstu, metoda demonstracije, metoda razgovora

NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:

radni listovi 2.1.-2.2., flip-chart table i papiri, hamer papiri, markeri u boji, ljepilo/magneti

VRIJEME ZA REALIZACIJU:

1 nastavni čas (45 minuta)

UVODNI DIO ČASA

Voditelj sa učenicima realizuje uvodnu aktivnost “Moj put” na način da svaki učenik za sebe na papiru nacрта jednu strelicu koja simulira tok života – “Moj put” i na njoj obilježi mjesta, odnosno tačke koje su mu bile važne u životu. Zatim učenici, oni koji žele, predstavljaju u paru ili u cijeloj grupi vlastite “strelice”. Ova aktivnost podstiče izgradnju povjerenja u grupi. Bitno je naglasiti da učenici označe par tačaka (3-5) kojima simuliraju tok života. Odgovore učenika voditelj će iskoristiti za uvod o tome kako pojedini učenici već u periodu osnovnoškolskog obrazovanja ulaze u sukob sa zakonom i policijom, kako se nose s tim, šta bi mogao biti uzrok njihovog prestupništva i sl. Voditelj učenicima objašnjava zašto je bitno da učimo o maloljetničkoj pravdi i odgovornosti.

U ovom dijelu časa treba razmišljati o tome ZAŠTO JE OVO UČENICIMA BITNO!!!

GLAVNI DIO ČASA

Policijski službenik prezentira sljedeći sadržaj:

U Federaciji Bosne i Hercegovine postoje tri zakona koja opisuju situacije i ponašanja koja su protuzakonita, te ako neka od djela iz tih zakona počini maloljetnik smatra se da je maloljetnik počinio protuzakonito djelo i dolazi u sukob sa zakonom. To su Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, Zakon o prekršajima Federacije Bosne i Hercegovine i Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine.

Prekršaj predstavlja kršenje propisa, javnog poretka ili drugih društvenih vrijednosti koje nisu zaštićene kaznenim zakonima i drugim zakonima u kojima su propisana kaznena djela, kao i kršenje drugih propisa kojima su određena obilježja prekršaja i za koje su propisane sankcije.

Kada je maloljetnik koji nije navršio 14 godina počinio prekršaj zbog propuštanja dužnog nadzora roditelja, usvojitelja, odnosno skrbnika, a ove su osobe bile u mogućnosti takav nadzor vršiti, roditelj, usvojitelj ili skrbnik maloljetnika bit će kažnjen za prekršaj kao da ga je sam učinio.

Za prekršaj može biti kažnjen i roditelj, usvojitelj, odnosno skrbnik maloljetnika koji ima od 14 do 18 godina koji je počinio prekršaj, ako je počinjeni prekršaj posljedica propuštanja nadzora nad maloljetnikom, a bili su u mogućnosti vršiti takav nadzor.

Krivično djelo se može učiniti činjenjem ili nečinjenjem.

Krivično djelo je učinjeno nečinjenjem kad je učinitelj, koji je pravno obavezan spriječiti nastupanje zakonom opisane posljedice krivičnog djela to propustio učiniti.

Ako više osoba zajednički učini krivično djelo, učestvovanjem u učinjenju krivičnog djela ili poduzimajući što drugo čime se na odlučujući način doprinosi učinjenju krivičnog djela, svaka će se od njih kazniti kaznom propisanom za to krivično djelo. Ko drugog s umišljajem podstrekava da učini krivično djelo kaznit će se kao da ga je sam učinio.

Pravni okvir FBIH je predvidio da se osobe koje počine kazneno djelo ili prekršaj kazne ili da se izlože odgojnim mjerama kojima društvo osuđuje počinjenje kaznenog djela utiče na učinitelja da ubuduće ne učini kazneno djelo i potakne njegov preodgoj, da se utiče na ostale da ne učine kaznena djela.

Mlađi maloljetnik je maloljetnik koji je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršio 14, a nije navršio 16 godina života. Stariji maloljetnik je maloljetnik koji je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršio 16, a nije navršio 18 godina života. Mlađa punoljetna osoba je osoba koja je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršila 18, a nije navršila 21 godinu života.

U skladu sa odrednicama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine dijete je definisano kao svaka osoba koja nije navršila 18 godina života. Prema djetetu koje u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršilo 14 godina ne mogu se izreći krivične sankcije niti primijeniti druge mjere predviđene Zakonom.

Nakon provedenog pripremnog postupka, postupka dokazivanja krivnje, maloljetniku kojem je dokazana krivnja mogu se izreći mjere upozorenja, odgojne preporuke, odgojne mjere, maloljetnički zatvor i sigurnosne mjere.

Maloljetniku pripadaju prava koja se poštuju u svim fazama krivičnog postupka i ona se odnose na pravo maloljetnika da mu se jasno kaže zbog čega se optužuje, da se smatra nevinim dok se ne dokaže suprotno, da se brani šutnjom, da mu se priznanje ne iznuđuje silom, pravo na pravnu pomoć advokata, pravo na prisustvo roditelja ili staratelja, pravo na provođenje postupka "bez odgađanja".

Nakon prezentacije sadržaja učenici se dijele u grupe. Svaka grupa dobija radni list sa slučajem 1. i radni list Informacije o odgojnim preporukama i mjerama koje se mogu izreći maloljetnicima u Bosni i Hercegovini. Grupe imaju zadatak da analiziraju slučaj i daju svoje preporuke o mjerama koje se mogu izreći maloljetnicima uključenim u slučaj.

SLUČAJ I.

Dana 02.06.2017., u 01:00 iza ponoći okupila se grupa maloljetnika ispred zgrade i pri tome puštali glasnu muziku, te su galamili, glasno pjevali, dovikivali stanarima i nazivali ih pogrdnim imenima. Nakon što je jedan od stanara upozorio da će pozvati policiju, isti su se udaljili i pri tom **oštetili vozilo parkirano ispred zgrade**, marke Golf 3 crvene boje. Nakon toga, stanari su prijavili slučaj policiji. Policija je u neposrednoj blizini identifikovala počinitelje i privela ih zbog osnovane sumnje da su počinili KD "oštećenje tuđe stvari" iz člana 293. stav I KZ FBiH. Policija je u prisutnosti roditelja/staratelja uzela izjave od maloljetnika F.L, R.R., E.D. i P.O. koji su pravdali svoje ponašanje potrebom za zabavom.

Informacije o odgojnim preporukama i mjerama u Federaciji Bosne i Hercegovine

Postoje dvije vrste mjera koje se izriču maloljetnicima koji su počinili kazneno djelo. Prve se odnose na maloljetnike koji krivično djelo čine prvi put i koji čine tzv. lakše krivično djelo, a kojima se izriču tzv. alternativne mjere (odgojne preporuke i/ili policijsko upozorenje). Druge predstavljaju krivične sankcije za maloljetnike.

Svrha odgojnih preporuka je da se njihovom primjenom utiče na pravilan razvoj maloljetnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična djela. Mogu se izreći sljedeće odgojne preporuke:

- a) Lično izvinjenje oštećenom;
- b) Nadoknada štete oštećenom;
- c) Redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao;
- d) Uključivanje u rad, bez nadoknade, u humanitarne organizacije ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
- e) Liječenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi (bolničko ili ambulantno);
- f) Uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman odgojnih, obrazovnih, psiholoških i drugih savjetovališta.

Pored odgojnih preporuka, za maloljetnika koji je prvi put izvršio krivično djelo, a za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do 3 godine, predviđena je posebna mjera koja se prvi put javlja u BiH, i nosi naziv policijsko upozorenje.

Svrha odgojnih mjera je da se pružanjem zaštite, brige, pomoći i nadzora, kao i obezbjeđenjem općeg i stručnog osposobljavanja, utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloljetnika, osigura odgoj i njegov pravilan razvoj, kako bi se osiguralo ponovno uključivanje maloljetnika u društvenu zajednicu. Mogu se izreći sljedeće odgojne mjere:

- a) mjere upozorenja i usmjeravanja – sudski ukor, posebne obaveze i upućivanje u odgojni centar;
- b) mjere pojačanog nadzora – pojačani nadzor od roditelja, usvojitelja ili staratelja, pojačani nadzor u drugoj porodici i pojačani nadzor nadležnog organa socijalnog staranja;
- c) zavodske mjere – upućivanje u odgojnu ustanovu, upućivanje u odgojno-popravni dom i upućivanje u posebnu ustanovu za liječenje i osposobljavanje.

Posebne obaveze mogu biti:

- a) da redovno pohađa školu;
- b) da ne izostaje sa posla;
- c) da se osposobi za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima;
- d) da se uključi u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
- e) da se uzdrži od posjećivanja određenih lokala, odnosno priredbi i izbjegava društva i određene osobe koje na njega mogu štetno uticati;
- f) da se maloljetnik, uz saglasnost zakonskog zastupnika, podvrgne stručnom medicinskom postupku ili postupku odvikavanja od droge ili drugih vrsta ovisnosti;
- g) da se uključi u pojedinačni ili grupni rad u savjetovalištu za mlade;
- h) da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili se priprema i polaže ispite na kojima se provjerava određeno znanje;
- i) da se uključi u određene sportske i rekreativne aktivnosti;
- j) da bez posebne saglasnosti suda ne može napustiti mjesto prebivališta ili boravišta.

Svrha maloljetničkog zatvora je i vršenje pojačanog uticaja na maloljetnog učinioca krivičnog djela da ubuduće ne čini krivična djela, kao i na druge maloljetnike da ne čine krivična djela. Kazniti se može samo krivično odgovoran stariji maloljetnik (16-18 godina) koji je učinio krivično djelo sa propisanom kaznom zatvora težom od pet godina, a kojem zbog teških posljedica djela i visokog stepena krivične odgovornosti ne bi bilo opravdano izreći odgojnu mjeru.

Prema maloljetniku se mogu izreći sljedeće mjere sigurnosti:

- a) obavezno psihijatrijsko liječenje,
- b) obavezno liječenje od ovisnosti,
- c) obavezno ambulantno liječenje na slobodi,
- d) zabrana upravljanja motornim vozilom i
- e) oduzimanje predmeta.

Grupe prezentiraju zaključke. Dok policijski službenik razgovara sa učenicima, nastavnik će na tabli bilježiti mjere i preporuke, tj. odgovore učenika.

U slučaju kada tužilaštvo ili sud izrekne određene mjere za počinjena krivična djela maloljetniku (učniku škole), odgovorno stručno lice u školi (pedagog, psiholog ili socijalni radnik ...) prati izvršenje odgojne preporuke ili posebne obaveze, redovnost prisustva nastavi, ponašanje i vladanje i savladavanje nastavnog gradiva maloljetnika.

Policijski službenik pita učenike da li imaju nekih pitanja.

ZAVRŠNI DIO ČASA

Nakon razgovora sa učenicima voditelj naglašava značaj prijavljivanja svih sličnih slučajeva nadležnim organima (policiji, nastavnicima, roditeljima), te ulogu škole i ostalih nadležnih institucija. Policijski službenik posebno ističe kako svrha kaznenih postupaka nije kažnjavanje maloljetnika nego prevencija, te kako je važno prevenirati ponavljanje istih i/ili sličnih djela u interesu djeteta i mladih.

MODUL 3

VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE MLADIH

CILJ:

- Cilj je da učenici razumiju značaj društveno-prihvatljivog ponašanja i zdravog načina života, te uočavaju i imenuju društvene probleme na različitim nivoima i koriste demokratske postupke za njihovo rješavanje.

Cilj će biti ostvaren ako:

- Učenici razlikuju društveno prihvatljivo od neprihvatljivog ponašanja;
- Učenici prijavljuju društveno neprihvatljive oblike ponašanja roditeljima, školi i policiji;
- Učenici prihvate sve oblike zdravog načina života i društveno-prihvatljivog ponašanja;
- Učenici razumiju značaj uzajamnog razumijevanja, poštivanja, saradnje i solidarnosti na nivou razreda, škole, uže lokalne zajednice i društva u cjelini.

OBLICI RADA:

frontalni oblik rada, individualni oblik rada, rad u paru, grupni oblik rada

METODE NASTAVNOG RADA I TEHNIKE:

metoda razgovora, metoda demonstracije, metoda usmenog izlaganja, tehnika testiranja

NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:

radni listovi 3.1.-3.6., hamer papiri, flip-chart table i papiri, markeri u boji

VRIJEME REALIZACIJE:

1 nastavni čas (45 minuta)

UVODNI DIO ČASA

Aktivnost počinje tako da na različitim mjestima u učionici voditelji postave znakove na kojima piše SLAŽEM SE, NE SLAŽEM SE i NISAM SIGURAN.

Učenici dobiju uputu: “Sada ću pročitati nekoliko tvrdnji. Razmislite o svakoj tvrdnji i u zavisnosti od toga da li se slažete sa tvrdnjom otidite u označeni dio učionice.”

Ova će aktivnost omogućiti učenicima da razmotre vlastite stavove prema različitim oblicima ponašanja koja se smatraju prihvatljivim ili neprihvatljivim u društvu i pripremi ih za glavnu aktivnost.

Naglasiti da učenici što prije odgovore na pitanje, bez pretjeranog razmišljanja.

- Tokom sportskog događaja je sasvim uredu da se uključiš u fizički obračun sa navijačima suprotnog tima.
- Korupcija je dobra jer omogućava da za manje novca dođemo do željenih ciljeva.
- Tuča između dvije djevojke je odlična prilika da dobijem željenu pažnju, snimanjem i objavljivanjem na društvenim mrežama.
- Uredu je da učenici koji su stariji od 15 godina kupuju i konzumiraju alkohol i duhanske proizvode.
- Nabavka oružja je pametna odluka u današnjem svijetu.
- Zabavljati se s nekim ko je druge rase ili religije je pogrešno.
- Ukoliko saznam da neko od mojih kolega koristi opojna sredstva, prijavio bih to odraslima.
- Prihvatljivo je da ulazim u kladionicu, iako nemam 18 godina.
- Sasvim je prihvatljivo da mi se za kupljenu robu u trgovini ne izda račun.
- Ustajanje starijim osobama u javnom prevozu ugrožava moje dječije pravo.
- Sasvim je prihvatljivo dati novac za neku protuzakonitu uslugu, ukoliko me nikada neće otkriti.
- Sasvim je prihvatljivo da iskoristimo poznanstva da dobijemo posao.

Izjave treba čitati jednu iza druge, bez rasprave o istima, dajući učenicima dovoljno vremena da promjene poziciju u učionici. Nakon reakcije na posljednju izjavu, ponovno pročitati prvu i s učenicima razgovarati o razlozima i posljedicama slaganja ili neslaganja s tvrdnjama. Diskusiju nastaviti dok se ne dođe do zajedničkog zaključka o poželjnim društvenim vrijednostima premještajući se u odgovarajući dio učionice. To uraditi za svaku tvrdnju posebno.

Voditelji u ovom dijelu časa naglašavaju učenicima značenje vrijednosnih orijentacija mladih (uzori, idoli, motivi koji nas vode kroz život, prihvatanje drugog i drugačijeg, životne navike i sl.).

GLAVNI DIO ČASA

U ovom dijelu časa analizirat će se pet različitih dilema (dilema je svaka situacija u kojoj osoba treba da donese odluku, biranjem između dvije ili više alternativnih opcija). Svaka grupa ima zadatak da na osnovu opisane dileme analizira koje vrijednosti promiču različiti akteri priče. Naglasiti učenicima da se svi mi susrećemo sa dilemama svakodnevno. Vrijednosti koje smo usvojili utiču na donošenje odluke, te trebamo biti svjesni načina na koji utiču.

Učenici se dijele u 5 grupa.

Dilema 1

U automobilu se voze osoba A i osoba B. Na ulici se nalazi ženska osoba koja drži dijete u naručju i prosi. Osoba A želi dati novac osobi koja prosi, međutim osoba B, se protivi ideji da se daje novac. Osoba A govori kako dijete možda nema šta da jede, dok osoba B govori da se dati novac, ne mora nužno upotrijebiti za kupovinu hrane za bebu.

Akteri: žena koja prosi, dijete u naručju žene koja prosi, osoba A i osoba B.

Dilema 2

Nakon niza neuspješnih pokušaja da položi ispit na medicinskom fakultetu, studentica stavlja u kovertu novac i dolazi ponovo na ispit kod profesora. Daje indeks profesoru i kovertu sa novcem, profesor uzima kovertu i indeks, upisuje ocjenu 6 (prolaznu), studentica se pozdravlja sa profesorom i izlazi. Nakon deset godina, taj isti

profesor je teško bolestan, mora se operisati, dolazi u bolnicu u operacionu salu, medicinari ga pripremaju za operaciju. Dok na operacionom stolu leži pripremljen za operaciju, vrata od operacione sale se otvaraju i u salu ulazi ona ista djevojka – njegova studentica kojoj je za novac dao prolaznu ocjenu prije deset godina.

Akteri: studentica, profesor

Dilema 3

Neočekivano ste dobili 100 KM, koje ste odlučili potrošiti u organizaciju zabave. Kupili ste sokove, grickalice ali i alkohol i cigarete za one najhrabrije. Vaš/a najbolji/a prijatelj/ica se protivi kupovini alkohola i cigareta, ali vi insistirate, braneci mišljenje da ukoliko ne bude alkohola niko neće doći na zabavu.

Akteri: organizator, najbolji/a prijatelj/ica

Dilema 4

D.H. je uvijek maštao da ima Iphone X koji je bio preskup za kupiti. Realna cijena takvog telefona je 1.600 KM. Jednom dok se vraćao kući, sreo je poznanika koji mu je rekao da jedan njegov drug iz naselja prodaje baš takav telefon. Zajedno su se uputili da potraže tog druga. D.H. je rekao da je zainteresovan za kupovinu mobitela, ali da je za njega skup, upitavši za cijenu. Osoba koja je prodavala mobitel je rekla da ga može prodati za, “ako ti nije puno”, 400 KM. D.H. je rekao da ga sačeka, te otrčao kući da uzme novac od roditelja. Vratio se za pola sata i kupio je mobitel. Nedugo nakon toga, policija im je došla na kućna vrata. Saopštili su roditeljima da je mobitel ukraden.

Akteri: D.H., poznanik, prodavač, roditelji

Dilema 5

Četiri člana kadetske teniske reprezentacije odlaze na prestižno takmičenje u Austriji. Trener treba odabrati trojicu koja će nastupiti. Među četvoricom reprezentativaca nalazi se i trenerov brat. Iako većina stručne javnosti misle da su ostala trojica puno bolja od trenerovog brata, trener se ipak odlučuje da u tročlani tim uključi svog brata. Četvrti igrač, po ocjenama mnogih stručnjaka najbolji u ovoj reprezentaciji, ostaje bez nastupa. Reprezentacija je ubjedljivo izgubila na takmičenju. Za godinu, četvrti igrač dobija ponudu da nastupi za reprezentaciju Austrije u kadetskoj selekciji. Nakon dvije godine, četvrti igrač pobjeđuje na Wimbledonu.

Akteri: trener, trenerov brat, četvrti igrač teniserske reprezentacije, ostali članovi reprezentacije

Članovi grupe trebaju raspravljati o tome koje su vrijednosti rukovodile svakog aktera u procesu donošenja odluka. Tokom rada u grupama, voditelji mogu podsticati diskusiju uvodeći vrijednosti kao što su: cijeni novac, podrži dobre porodične odnose, živi u skladu sa tradicijom i kulturom, cijeni uspjeh u sportu, postani poznat/uspješan i sl.

Nakon što grupe analiziraju dileme, predstavnici grupa će prezentirati svoja zapažanja i zaključke. Policijski službenik će posebno izvršiti osvrt na situacije koje predstavljaju ili mogu dovesti do kršenja javnog reda i mira i/ili krivičnog djela.

ZAVRŠNI DIO ČASA

Voditelji i učenici sumiraju zaključke iz prethodnih aktivnosti. Učenicima se naglašava da trebaju biti svjesni vrijednosti koje njih same, ali i ljude oko njih vode kroz život.

Za kraj časa svaki učenik treba da kaže barem jednu vrijednost koja ga vodi kroz život.

**UNIVERZALNE VRIJEDNOSTI DAJU DUBINU I PUNI
SMISAO ŽIVOTU I VLASTITOM POSTOJANJU.**

MODUL 4

PREVENCIJA NASILJA NAD DJECOM

CILJ:

- Cilj je da učenici prepoznaju osnovne oblike nasilja nad djecom.

Cilj će biti ostvaren ako:

- Učenici navode najučestalije oblike nasilja nad djecom;
- Učenici objašnjavaju pojedine oblike nasilja nad djecom;
- Učenici dobijaju i primjenjuju informacije o tome kako funkcioniše sistem reakcije na nasilje nad djecom (škola, centar za socijalni rad, zdravstvene ustanove, policija) u BiH.

OBLICI RADA:

frontalni oblik rada, individualni oblik rada, grupni oblik rada

METODE NASTAVNOG RADA I TEHNIKE:

metoda razgovora, metoda usmenog izlaganja, metoda čitanja i rada na tekstu, metoda ilustracije, metoda demonstracije, metoda pisanih radova, tehnika "Oluja ideja"

NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:

radni listovi 4.1.-4.3., hamer papir, markeri u boji

VRIJEME REALIZACIJE:

1 nastavni čas (45 minuta)

UVODNI DIO ČASA

Voditelj izabere jednu učenicu ili učenika koji treba da pročita slijedeći tekst (5 min):

Moje ime je _____

Drage moje kolege, želim s vama da podijelim jedno veoma dragocjeno znanje. Ako to znanje budemo svi koristili, naš svijet će postati mnogo ljepše, sretnije i sigurnije mjesto za život, a to svi želimo! Zar ne? Važno je da baš mi koristimo ovo znanje, jer smo mi u ovoj priči glavni junaci!

Ovo je priča o nasilju i našoj borbi protiv nasilja nad djecom. Da, to jeste pomalo tužna priča, ali je veoma važna.

Mislim da ćete se iznenaditi kad vam pokažem koliko je vrsta i oblika nasilja i koliko je ono prisutno u vašim i našim životima. Još je jednako važno da naučimo šta trebamo učiniti da nasilja bude što manje, jer djeca jako pate kad su žrtve nasilja.

Šta je žrtva?

Žrtva je osoba koja trpi nasilje od nekog drugog i ta osoba, koja trpi nasilje, zbog toga uvijek jako pati. Nekada plače, nekad se ljuti, pa galami i viče ili i sama postaje nasilna. Važno je da znate da nasilje NIKADA neće pomoći u rješavanju nekog problema, već će uvijek stvoriti još više problema i još više patnje.

Nasilje može provoditi odrasla osoba prema djetetu i dijete prema djetetu. Vrijeme je da vas upoznam kakvo sve nasilje postoji i kakvo ono može biti:

- nasilje je zanemarivanje djeteta,
- nasilje može biti fizičko,
- emocionalno i
- seksualno nasilje.

Postoji nasilje među vršnjacima i ono se zove vršnjačko nasilje i postoji nasilje putem interneta (elektronsko nasilje).

Kao alternativni uvod u radionicu, ukoliko postoji mogućnost projektovanja online sadržaja u učionici na zid, da se pokrene sadržaj na internet adresi <https://sigurnodijete.newmediapeople.ba/> i zajedno sa učenicima odgovoriti na postavljena pitanja.

GLAVNI DIO ČASA

Voditelji radionice učenicima navode osnovne oblike nasilja nad djecom:

ZANEMARIVANJE

(Voditelj sugerše da se radi o...) ponašanju koje se u pravilu široko definiše, KAO NEBRIGA I PROPUŠTANJE RODITELJA DA ZADOVOLJE EMOCIONALNE I RAZVOJNE POTREBE DJETETA, uključujući potrebu za odgovarajućom ishranom, odjećom, smještajem, zdravstvenom brigom, obrazovanjem, intelektualnim poticanjem i emocionalnim razumijevanjem. Dakle, za razliku od zlostavljanja, zanemarivanje je propuštanje da se nešto učini, odnosno nedostatak odgovarajuće brige i njege odraslih prema djetetu, što bitno utiče na djetetov normalan psihofizički razvoj. Kao poseban vid zanemarivanja danas se vrlo često pojavljuju dva tipa zanemarivanja, zdravstveno i edukativno zanemarivanje

FIZIČKO NASILJE

(Voditelj sugerše da se radi o...) odnosu ili ponašanju kojim se, uz primjenu fizičke sile i uz ili bez upotrebe drugih sredstava, nanose povrede, ozljede ili rane djeci. Najčešći i najvidljiviji oblik nasilja nad djecom je fizičko nasilje. Ono se ispoljava u raznim formama, a najčešće kao: udaranje rukama ili nogama, šamaranje, čupanje kose, uvrtnje dijelova tijela ili lica, nanošenje opekotina, bacanje na pod ili niz stepenice, vezivanje uz radiator ili ormar, uskraćivanje hrane, zaključavanje u stanu ili nekoj drugoj prostoriji, davanje otrovnih supstanci, alkohola ili neodgovarajućih lijekova, ujedanje, pokušaji utapanja ili gušenja djeteta i sl. Fizičko zlostavljanje najčešće je praćeno emocionalnim zlostavljanjem, zanemarivanjem, pa i seksualnim zlostavljanjem.

SEKSUALNO NASILJE

(Voditelj sugeriše da se radi o...) vidu eksploatacije djeteta s ciljem seksualnog zadovoljavanja i uživanja odrasle osobe. Prema kriminološkoj definiciji, pod seksualnim zlostavljanjem podrazumijevamo uključivanje zavisnog, razvojno nezrelog djeteta ili adolescenta u seksualne aktivnosti, koje ono ne može razumjeti, na koje ne može dati pristanak i koje ugrožavaju socijalne tabue porodičnog života. Najčešće se odnosi na pet situacija:

1. uključivanje djeteta u seksualne aktivnosti,
2. posmatranje seksualnih aktivnosti,
3. izlaganje djeteta pornografskom materijalu,
4. neadekvatno dodirivanje djeteta i
5. davanje sugestivnih seksualnih komentara.

PSIHOLOŠKO ILI EMOCIONALNO NASILJE

(Voditelj sugeriše da se radi o...) odnosu ili ponašanju kojim se zapostavlja, ugrožava, potcjenjuje, vrijeđa ili verbalno napada ličnost maloljetnika i ispoljavaju negativna osjećanja prema njemu. Oblici psihološkog zlostavljanja su: uskraćivanje roditeljske ljubavi i emocionalne podrške, odbacivanje u obliku ravnodušnosti i odsustva pažnje, odbacivanje putem vike, pripisivanje krivice djetetu za probleme, prenošenje negativnih poruka kojima se vrijeđa dostojanstvo djeteta i sl. Emocionalno nasilje ostavlja najviše traga na žrtvi nasilja. **VRLO JE VAŽNO NAGLASITI** da ako je dugotrajnije, ono je destruktivnije od tjelesnog nasilja. Emocionalno nasilje se zapravo ogleda u trajnom propuštanju iskazivanja ljubavi i pažnje prema djeci, kao i u verbalnim ispadima kojima se djeca ponižavaju i povrjeđuju. Oblici emocionalnog zlostavljanja su: ignorisanje, odbijanje, teroriziranje, izoliranje i asocijalizacija, verbalno povrjeđivanje (omalovažavanje i vrijeđanje pogrđnim imenima - npr. glupan, stoka, ćoro, debeli), verbalno zastrašivanje, napadanje najvažnijih vrijednosti (vjerovanja, religije, rase...), praćenje, uhođenje, prisluškivanje telefonskih razgovora i sl.

Voditelj podijeli učenike u tri grupe i na hamer papiru navedu sve oblike nasilja nad djecom u digitalnom okruženju koje oni poznaju (5 min). Kratko prezentuju šta su zaključili.

Voditelji radionice učenicima navode osnovne oblike nasilja nad djecom:

NASILJE NAD DJECOM U DIGITALNOM OKRUŽENJU

Cyberbullying

(Voditelj sugeriše da se radi o...) nasilju preko interneta ili mobilnog telefona, u svijetu poznatog kao cyberbullying. **NAPOMENE** da je to čest oblik nasilja među vršnjacima. **VRLO VAŽNO JE DA SUGERIŠE** da su i počinitelj i žrtva maloljetnici.

Veoma je važno da se obrati pažnja da postoje dvije vrste nasilja preko interneta i to direktan napad i napad preko posrednika.

Pojasniti da se direktan napad događa kad maloljetnik:

- šalje uznemirujuće poruke mobitelom, e-mailom ili na chatu;
- ukrade ili promijeni lozinku za e-mail ili nadimak na chatu;
- objavljuje privatne podatke ili neistine na chatu, blogu ili internetskoj stranici;
- šalje uznemirujuće slike putem e-maila ili MMS poruka na mobitelu;
- postavlja internetske ankete o žrtvi;
- šalje viruse na e-mail ili mobitel;
- šalje pornografiju i neželjenu poštu na e-mail ili mobitel;
- lažno se predstavlja kao drugo dijete (ukrade profil, izradi lažni profil...).

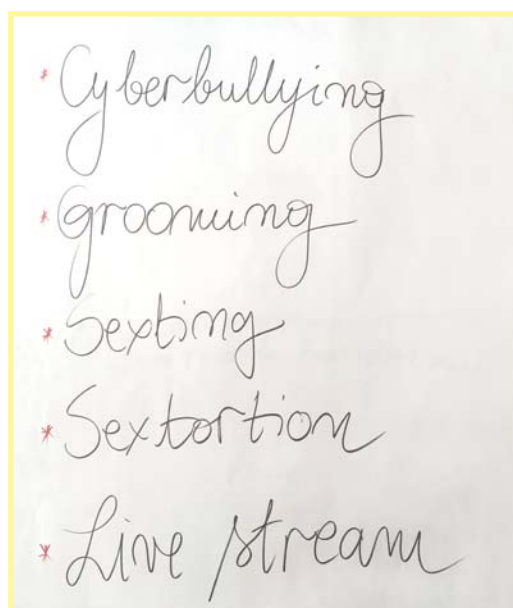
S druge strane, **POSEBNO TREBA NAPOMENUTI** da je nasilje preko posrednika najopasnija vrsta nasilja preko interneta jer često uključuje odrasle, među kojima ima mnogo ljudi s lošim namjerama. Ono se događa kad počinitelj napada žrtvu preko treće osobe, koja toga najčešće nije svjesna.

Navodimo primjere i razgovaramo o situacijama u kojima neko dijete dozna lozinku drugog djeteta, za njegovu e-mail adresu ili nadimak na chatu. Tako s njegove e-mail adrese može slati uznemirujuće poruke njegovim prijateljima, ostavljati neprimjerene poruke na blogu, chatu ili forumu. Svima se tako čini da je žrtva zapravo ta koja čini loše stvari.

Grooming

(Voditelj sugeriše da se radi o...) fazi u kojoj se dijete priprema ili na stvarni seksualni čin s odraslom osobom ili na učešće u proizvodnji dječije erotike ili fotografija seksualnog zlostavljanja djece, pri čemu zlostavljač zloupotrebljava povjerenje djeteta koje u većini slučajeva ne zna ni u koje će svrhe njegove fotografije ili snimci biti upotrijebljeni, niti kakve će to posljedice imati po njegov daljnji život. Također, sam proces pripremanja djeteta za navedene činove predstavlja vid seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djeteta, bez obzira što još uvijek nije došlo do stvarnog

fizičkog kontakta između zlostavljača djeteta, najprije zbog toga što se dijete već u toku procesa izlaže neželjenim pornografskim sadržajima koji ga trebaju “odobrovoljiti” i “ohrabriti” da se i sam/sama upusti u nešto slično, a zatim i zbog toga što taj proces ima za epilog stvarni seksualni kontakt.

Posebno je **ZNAČAJNO NAGLASITI** da Grooming obično započinje susretom na Internetu gdje se odrasla osoba lažno predstavlja, te nastoji zadobiti povjerenje djeteta tako što se doima ozbiljno zainteresovanim za ono što dijete voli ili ne voli i gdje se u svojoj komunikaciji sa djetetom spušta na njegov intelektualni nivo. Nakon upoznavanja sa djetetom sljedeći korak uključuje diskusije seksualne prirode, a često i slanje pornografskih materijala djetetu, odnosno žrtvi.

Sexting

(Voditelj sugeriše da se radi o...) “sociološki gledano, o negativnoj popratnoj pojavi tehnološkog razvoja, ali i direktnoj posljedici sve veće izloženosti djece, putem različitih medija, sve eksplicitnijim seksualnim sadržajima, što dovodi do njihovog preranog sazrijevanja. Psiholozi ovaj fenomen nazivaju hiperstimulacijom djece, a on ima za posljedicu preuranjeno pokazivanje interesa za svoju ili tuđu seksualnost.

Zaključiti:

SLANJE SEKSUALNO EKSPLICITNIH FOTOGRAFIJA ILI PORUKA SEKSUALNOG SADRŽAJA PREDSTAVLJA SEXTING.

Sextortion

(Voditelj sugeriše da se radi o...) obliku ne-fizičke prisile da se prvenstveno iznudi seksualna usluga od žrtve. Sextortion se odnosi na široku kategoriju seksualnog iskorištavanja u kojima je zloupotreba moći sredstvo prisile, kao i kategorija seksualnog iskorištavanja u kojima se prijeti oslobađanjem seksualnih slika ili informacija koje kao takve postaju način prisile. **SKRENUTI PAŽNJU** da se radi o najčešćem obliku ove vrste iskorištavanja djece kroz **UCJENU I PRIJETNJU** privatnim fotografijama i/ili informacijama. Najčešći izvor tih sredstava ucjene su društveni mediji i dijeljenje privatnih informacija i fotografija u online dopisivanjima.

Posebno naglasiti:

SEXTORTION KARAKTERIŠE NERAVNOTEŽA MOĆI IZMEĐU NASILNIKA I ŽRTVE, KOJU POČINITELJ KORISTI DA PRISILI ILI NATJERA ŽRTVU DA PRISTUPI SEKSUALNIM ILI NOVČANIM ZAHTJEVIMA.

(Voditelj sugerirše da se radi o...) prenosu uživo u realnom vremenu seksualnog zlostavljanja djece u je radnja koja se odvija u realnom vremenu i nastaje kada dijete je prisiljeno da se pojavi pred web kamerom te da se uključi u seksualno eksplicitno ponašanje ili da bude podvrgnuto seksualnom zlostavljanju. Ovi akti (video ili foto materijali) se zatim putem live streama (prenosa uživo u realnom vremenu) preko interneta prenose do počinioca ili kupca koji je platio i koji traži određenu vrstu zlostavljanja koju bi gledao putem digitalnih medija u realnom vremenu.

Voditelj prodiskutuje sa učenicima i prati njihove emocije. Osnovno pitanje treba da glasi: “Prepoznajete li sada osnovne oblike nasilja nad djecom”? i “Da li ste svjesni da je to nešto što nas svakodnevno okružuje”?

ZAVRŠNI DIO ČASA

Voditelji sumiraju:

Nasilje nad djecom je.....

Nasilje se definiše kao svaki oblik ponašanja prema djetetu koji ima za cilj povređivanje ili nanošenje bola, bilo fizičkog ili psihičkog, zapostavljanje i/ili zanemarivanje djeteta, maltretiranje i/ili bilo koji oblik eksploatacije djeteta, uključujući i seksualnu eksploataciju.

Pod pojmom nasilje nad djecom koje ima odrednicu zanemarivanja podrazumijevaju se odnosi i ponašanja pojedinca ili institucija kojima se ugrožava ili osujećuje normalan psihički i fizički razvoj, integritet ličnosti ili se osujećuje zadovoljenje dječijih potreba.

S druge strane, nasilje nad djecom koje ima odrednicu zlostavljanja podrazumijeva postupke roditelja ili djetetovih staratelja kojima se djetetu nanosi tjelesna i/ili emocionalna bol ili se zanemaruje u toj mjeri da je ugroženo njegovo emocionalno zdravlje i razvoj.

Voditelj ukaže na dokumente kojima su regulisane procedure prepoznavanja, prijavljivanja i reagovanja na slučajeve nasilja nad djecom i predstavi ih učenicima (Smjernice, Protokoli i sl...)

Na kraju, voditelji zajedno sa učenicima zaključuju radionicu sa zaključkom:

**NASILJE JE SVUDA OKO NAS, NAUČIMO GA PREPOZNATI
I ISPRAVNO NA NJEGA REAGOVATI.**

PREVENCIJA OVISNOSTI

CILJ:

- Cilj je da učenici shvataju opasnosti i posljedice zlorabotrebte psihoaktivnih supstanci, te razvijaju odgovornost prema vlastitom zdravlju i sposobnost donošenja ispravnih odluka.

Cilj će biti ostvaren ako:

- Učenici objašnjavaju kratkoročne i dugoročne negativne posljedice ovisnosti na socijalnom, psihološkom, biološkom, ponašajnom i ekonomskom funkcionisanju osobe;
- Učenici prepoznaju uzroke i povode koji dovode do različitih vrsta ovisnosti;
- Učenici razumiju važnost donošenja odluka koje će uvažavati zdravlje, interese i integritet drugih osoba;
- Učenici razumiju ponašanja koja povećavaju mentalno i fizičko zdravlje i omogućavaju postignuće životnih ciljeva.

OBLICI RADA:

frontalni oblik rada, individualni oblik rada, rad u paru, grupni oblik rada

METODE NASTAVNOG RADA I TEHNIKE:

metoda razgovora, metoda usmenog izlaganja, metoda čitanja i rada na tekstu, metoda ilustracije, metoda demonstracije, metoda pisanih radova, tehnika "Oluja ideja"

NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:

radni listovi 5.1.-5.4., papir A3 ili hamer papir, markeri u boji, kartice

VRIJEME REALIZACIJE:

1 nastavni čas (45 minuta)

UVODNI DIO ČASA

Voditelji će učenike uvesti u razgovor o zlorabotrebti psihoaktivnih supstanci, njihovom uticaju i načinima na koje se mogu oduprijeti uticaju vršnjaka i okoline. Policijski službenik treba ukratko predstaviti ulogu policije u borbi protiv zlorabotrebte psihoaktivnih supstanci (njihovo iskustvo sa mladima).

Učenicima će biti podijeljene kartice uz objašnjenje da na karticama tokom časa zapisuju pitanja koja se tiču današnje teme. Pred kraj časa, voditelji će pokupiti kartice i zajedno sa učenicima odgovarati na postavljena pitanja.

Pitanje za učenike: "Zašto je bitno da znamo, kako droga utiče na naše tijelo i na naš život, o vrstama ovisnosti i opasnostima koje one nose?"

U ovom dijelu časa voditelji otvaraju prostor za promišljanje o kratkotrajnim i dugotrajnim posljedicama zlorabotrebte psihoaktivnih supstanci.

Nakon toga, voditelji podijele odjeljenje u 4 grupe. Svaka grupa dobija jedan mit o kojem treba da prodiskutuju, zapišu svoje mišljenje i prezentiraju ostalima. Voditelji prije provođenja radionice trebaju odabrati 4 od 12 ponuđenih mitova koje će dati grupama na analizu u zavisnosti od lokalnog konteksta.

Poslije ove aktivnosti, svaki učenik popunjava upitnik u kojem se od njega traži da se izjasni da li je navedena izjava tačna ili ne. Izjave su mitovi o psihoaktivnim supstancama. Upitnik "Mitovi i činjenice o psihoaktivnim supstancama" se može bazirati na sljedećim mitovima, ali ih nastavnik može dopuniti i adaptirati.

MIT 1: Lako je prestati koristiti droge u bilo kojem trenutku.

ČINJENICA:

Kod sindroma ovisnosti, droga vam mora biti dostupna i morate se kretati u društvu osoba koje uzimaju drogu što otežava prestanak uzimanja droga. Ali, postoje osobe i programi koji pružaju pomoć. Sindrom ovisnosti uključuje žudnju za uzimanjem droga i poteškoće u kontroli uzimanja. Kod djelomične ili potpune apstinencije (suzdržavanja) od psihoaktivnih tvari nakon njihovog dugotrajnog uzimanja, javljaju se smetnje različite težine, koje mogu biti praćene psihosomatskim teškoćama (bolovi, grčevi, temperature, halucinacije, znojenje, itd.).

MIT 2: Tinejdžeri su premladi da bi postali ovisnici.

ČINJENICA:

Ovisnost se može dogoditi u bilo kojoj dobi. Čak i nerođene bebe mogu postati ovisnici zbog ovisnosti njihove majke.

MIT 3: Ako ste trudni i koristite droge, vaše tijelo štiti bebu.

ČINJENICA:

Droge utiču na nerođeno dijete jednako kao na majku ili više. Upotreba droga tokom trudnoće može uzrokovati smrt bebe, te prijevremeni porod. Droge mogu štetno uticati na tjelesno i mentalno zdravlje novorođenog djeteta.

MIT 4: Ako pušiš "travu" vikendom, to neće utjecati na tebe u ponedjeljak.

ČINJENICA:

Učinci marihuane mogu trajati i do tri dana. Ona smanjuje pamćenje, reflekse i koordinaciju.

MIT 5: Čim se osoba počne osjećati normalno, droga se eliminisala iz tijela.

ČINJENICA:

Dugo nakon što se prestanu osjećati učinci djelovanja droge, droga i dalje može biti u organizmu. Na primjer, kokain se može naći u tijelu i do 4 dana nakon konzumiranja; marihuana i do 20 dana nakon korištenja. Kod dugotrajnih korisnika, tragovi droge mogu se pronaći u kosi i utvrditi konzumacija droga unatrag 6 mjeseci. Analiza urina uglavnom odražava uzimanje droge 2 – 4 dana prije uzorkovanja, dok analiza kose proširuje mogućnost otkrivanja droge na mjesec, ovisno o dužini kose, te je moguće retrogradno utvrditi vrijeme uzimanja droge i do nekoliko mjeseci.

MIT 6: "Trava" nije tako štetna kao cigareta.

ČINJENICA:

Dim kanabisa (trava) sadržava gotovo istovrsne kancerogene tvari kao duhanski dim, od kojih su neke u višim koncentracijama. Postoji uzročna povezanost između dugotrajnog konzumiranja kanabisa i kroničnog bronhitisa koji često dovodi do kronične opstruktivne bolesti pluća (KOBP). Upotreba kanabisa može dovesti i do karcinoma pluća.

MIT 7: Marihuana ne stvara ovisnost.

ČINJENICA:

Rizik da postanete ovisni o marihuani ili o drugim drogama, različit je kod svake osobe. Marihuana prouzrokuje ovisnost.

MIT 8: Svi puše marihuanu.

ČINJENICA:

Ne puše "svi" marihuanu. U stvari, većina ne konzumira marihuanu. Oni koji to čine, konzumiraju je povremeno, na zabavama i u prigodama.

MIT 9: Više nego o ičemu, ovisnost o drogi zavisi od karaktera osobe.

ČINJENICA:

Ovisnosti o drogi je bolest mozga. Bilo koja vrsta zloupotrebe droga ima svoje individualne mehanizme za mijenjanje moždanih funkcija. Bez obzira na vrstu droge o kojoj je osoba ovisna, mnogi učinci koje droga ima na mozak su slični. Oni variraju od molekularnih promjena i promjena moždanih stanica do promjena raspoloženja, promjena u procesu pamćenja i motoričkih vještina poput hodanja i govora. Navedene promjene imaju snažan utjecaj na sve oblike ljudskoga ponašanja, te droga postaje jedini najmoćniji motivator za egzistenciju ovisnika. On/ona će sve učiniti za drogu.

MIT 10: Droge se moraju koristiti duže vrijeme da bi osjetili štetne učinke.

ČINJENICA:

Droge mogu prouzrokovati to da mozak pošalje pogrešne signale tijelu, što može prouzrokovati prestanak disanja, zastoj srca ili komu. To se može dogoditi i pri prvoj konzumaciji droga.

MIT 11: Ako kupuješ drogu od prijatelja, dobit ćeš provjerenu tvar "čistu robu".

ČINJENICA:

Zbog toga što su droge ilegalne, nitko ne može znati što je stvarno u njima. Rezultati o čistoći zaplijenjenih droga pokazuju da droge dolaze na ilegalno tržište uz različite primjese koje mogu biti opasne. Kao primjese drogama pronalaze se lijekovi protiv povišene tjelesne temperature i bolova, kofein, razni šećeri, lijekovi koji izazivaju ovisnost (anksiolitici, opijati poput metadona), te druge vrste droga i lijekova. Često je u uzorcima kokaina utvrđena prisutnost opasnog aditiva pod nazivom Levamisol - koji se koristi kao lijek protiv parazita pri liječenju životinja.

MIT 12: "Svi to rade"

ČINJENICA:

Tinejdžeri su posebno ranjivi za eksperimentisanje drogama zbog snažnog uticaja/pritiska vršnjaka; puno češće npr. ulaze u rizična ponašanja jer pretpostavljaju da i njihovi vršnjaci to rade. STVARNOST - istraživanja pokazuju da mladi u većini slučajeva ne koriste drogu.

GLAVNI DIO ČASA

Voditelji radionice prezentiraju učenicima nekoliko karakterističnih elemenata ovisnosti od psihoaktivnih supstanci:

- Tolerancija – potreba za više da bi se postigao isti efekat;
- Žudnja – jaka želja da se koristi usprkos negativnim posljedicama;
- Gubitak volje – nisu u stanju kontrolirati svoje ponašanje;
- Povraćanje – muka, znojenje, drhtanje i iritabilnost;
- Samo-obmana – negiranje, racionalizacija, potiskivanje, derealizacija.

Ponašajni pokazatelji:

- Preokupacija ili opsesivnost oko substance;
- Nemogućnost da kontrolira ili zaustavi ovisničko ponašanje;

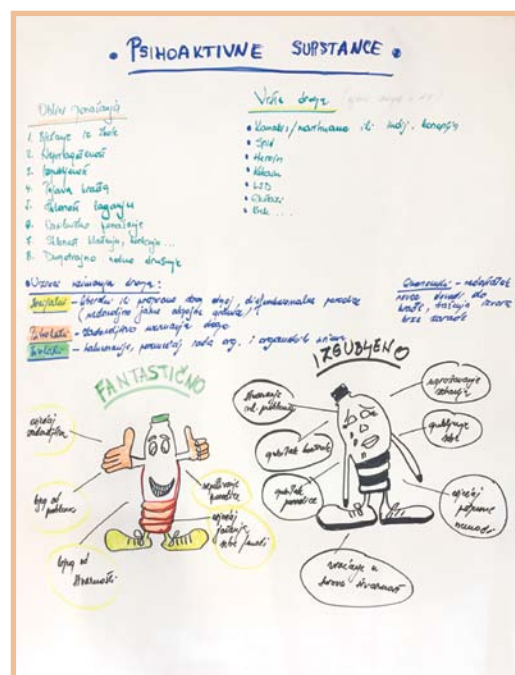

- Često i progresivno uključivanje u ovisnička ponašanja;
- Obmanjivanje i neiskrenost vezana za ovisnička ponašanja;
- Zanemarivanje posla, škole, porodice, i sl.;
- Nastavljanje sa ponašanjem usprkos problemima.

Znaci za uzbunu su:

- Gubitak interesa u školi za školske aktivnosti;
- Promjena prijatelja;
- Gubitak apetita;
- Promjena u načinu spavanja;
- Povlačenje od porodice;
- Kontakt sa pravosudnim sistemom.

Učenike treba podijeliti u 4 grupe. Svaka grupa će dobiti zadatak, na koji će odgovoriti i predstaviti svoje nalaze ostalim grupama.

Grupa 1. i 3.

Navesti faktore rizika i protektivne (zaštitne) faktore dolaska u situaciju ovisnosti od psihoaktivnih supstanci.

Grupa 2. i 4.

Navesti posljedice korištenja psihoaktivnih supstanci na privatni život, porodicu i posao, zdravlje (mentalno i fizičko) i financije.

Prije rada u grupama učenicima treba istaknuti i pojasniti značenje sljedećih termina:

- Rezilijentnost - sposobnost da se ostane snažan, zdrav i uspješan nakon što se desi nešto loše;
- Riziko faktori - faktori koji mogu uzrokovati (dovesti do) korištenja droge;
- Protektivni/zaštitni faktori - faktori koji mogu pojedince zaštititi od korištenja droge.

Rezultati rada 1. i 3. grupe mogu biti predstavljeni na slijedeći način:

FAKTORI RIZIKA	PROTEKTIVNI/ZAŠTITNI FAKTORI
• Član porodice koji zloupotrebljava drogu ili alcohol;	• Veliko samopouzdanje ili samopoimanje;
• Korištenje psihoaktivnih supstanci tokom ranijih godina;	• Jake porodične vrijednosti;
• Trauma i/ili zlostavljanje;	• Porodica koja podržava;
• Nedostatak bliskosti sa roditeljima/starateljima;	• Roditelji koji nadziru djecu šta rade ili s kim se druže;
• Nejasna pravila kod kuće;	• Učešće u dodatnim nastavnim aktivnostima;
• Prijatelji koji podržavaju korištenje psihoaktivnih supstanci;	• Sposobnost da se nose sa stresom;
• Sukob sa članovima obitelji ili sa prijateljima;	• Pravila i očekivanja kod kuće;
• Buling (vršnjačko nasilje);	• Pozitivni odnosi sa prijateljima i porodicom;
• Loš uspjeh u školi;	• Prijatelji koji ne koriste psihoaktivne supstance ili alcohol;
• Pritisak vršnjaka.	• Dobar uspjeh u školi;
	• Škola koja podržava učenike i radi na prevenciji.

Rezultati rada 2. i 4. grupe mogu biti predstavljeni na sljedeći način:

U ODNOSU NA PRIVATNI/PORODIČNI ŽIVOT:	U ODNOSU NA ŠKOLU I POSAO:
• Napetost i sukobi između članova porodice;	• Gubitak posla;
• Nedostatak povjerenja;	• Suspenzija;
• Nedostatak komunikacije;	• Bježanje iz škole;
• Učestalost nasilja;	• Zaostajenje sa radom u školi;
• Nedostatak povjerenja u prijatelje;	• Školski neuspjeh;
• Gubitak prijatelja;	• Nezainteresovanost za nastavu i rad;
• Druženje sa lošim društvom;	• Loše/smanjene ocjene;
• Raspravljavanje sa prijateljima o korištenju psihoaktivnih supstanci;	• Odlazak na posao ili u školu pod uticajem psihoaktivnih supstanci.
• Nedostatak učešća u aktivnostima u kojima ste prethodno učestvovali.	

U ODNOSU NA ZDRAVLJE – FIZIČKO I EMOCIONALNO:	U ODNOSU NA FINANSIJE:
• Loše zdravlje;	• Gubitak posla;
• Posljedice kao što su nesvjestica, halucinacije, epilepsija, predoziranje i povraćanje;	• Nedostatak novca;
• Debljanje ili mršavljenje;	• Zaduživanje;
• Povećani rizik za dobivanje oboljenja u kasnijim fazama života kao što su bolesti kardiovaskularnog sistema, moždani udar, karcinom;	• Krađa ili posuđivanje novca;
• Povećani rizik dobivanja zaraznih oboljenja kao što su HIV, AIDS, Hepatitis B ili C;	• Prodaja stvari iz kuće;
• Osjećaj napetosti kada nisu pod uticajem psihoaktivnih supstanci.	• Plaćanje kazni koje se odnose na psihoaktivne supstance, sudske troškove i sl.

Predstavnici grupa prezentiraju rezultate rada svoje grupe, omogućavajući drugima da dopune liste svojim prijedlozima.

ZAVRŠNI DIO ČASA

Voditelji i učenici se osvrću na kartice sa pitanjima iz uvodnog dijela časa, te da ukoliko nisu tokom realizacije radionice dobili odgovore, da iste pročitaju grupi i da zajedno dođu do odgovora na pitanja.

Nakon sumiranja zaključaka, voditelji radionice, daju instrukciju učenicima da na pripremljene papiriće (post it) napišu: “Zašto BIRAM da ne budem ovisan” i da iste zalijepe na flip-chart papir na kojem je prethodno napravljen prostor za lijepljene post it papirića. Nakon što svi učenici zalijepe svoje post it papiriće, voditelji ih pročitaju i zatvore radionicu.

BIRAM ZDRAVE NAVIKE I ZDRAV ŽIVOT!

PREVENCIJA TRGOVINE LJUDIMA

CILJ:

- Cilj je da učenici prepoznaju osnovne oblike trgovine ljudima.

Cilj će biti ostvaren ako:

- Učenici navode najučestalije oblike trgovine ljudima;
- Učenici objašnjavaju pojedine oblike trgovine ljudima;
- Učenici objašnjavaju faze trgovine ljudima i to kako “trgovci ljudima” kontrolišu žrtve;
- Učenici navode tipove nasilja koje “trgovci” provode nad žrtvama;
- Učenici su upoznati s načinima o tome kako sistem pomaže žrtvi.

OBLICI RADA:

frontalni oblik rada, individualni oblik rada, grupni oblik rada

METODE NASTAVNOG RADA I TEHNIKE:

metoda razgovora, metoda usmenog izlaganja, metoda čitanja i rada na tekstu, metoda ilustracije, metoda demonstracije, metoda pisanih radova, tehnika “Oluja ideja”

NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:

radni listovi 6.1.-6.6., hamer papir, markeri u boji, video, nastavni listići

VRIJEME REALIZACIJE:

1 nastavni čas (45 minuta)

UVODNI DIO ČASA

Voditelj čita priču.

Imam petnaest godina. Učenica sam prvog razreda Gimnazije. Živim sa mamom. Moji roditelji nikada nisu bili vjenčani. Tata nije želio da me prizna, pa ga je mama tužila sudu. Poslije priznanja očinstva dugo nije želio da me vidi, ali sam ja prije par godina sama otišla da ga nađem. On sada ima svoju porodicu sa kojom živi nedaleko od mame i mene. Danas je naš odnos mnogo bolji i vidimo se barem jednom u mjesec dana. Sa njegovom ženom i djecom nemam kontakta, osim kada dođem u njihovu kuću. Nisu neprijatni prema meni, ali se ja svakako ne osjećam baš najbolje u njihovom društvu. Moja mama puno radi kako bi nam obezbijedila dovoljno novca za život. Zbog toga je vidam samo kasno naveče, kada se vrati sa posla. Sa njom imam dobar odnos. Mama je nježna prema meni i uvijek nastoji da mi ispuni svaku želju. Iako nisam bila ni odlična, ni vrlo dobra učenica u osnovnoj školi, mama je uspjela da nađe vezu i upiše me u Gimnaziju jer je to bila moja velika želja.

Nemam mnogo prijateljica. Samo jednu drugaricu. Njoj povjeravam sve tajne, ali i ona meni. Ona ima mnogo problema kod kuće. Tata i mama joj se stalno svađaju. Ona voli da pije, i da puši. I mene je nagovorila na to. Ona ima još prijateljica sa kojima ja tek ponekad dođem u dodir. Jednom me je upoznala sa nekim momkom sa kojim sam kasnije bila u vezi. Sa tim momkom sam i prvi put spavala. Kasnije smo prekinuli. Jednom prilikom

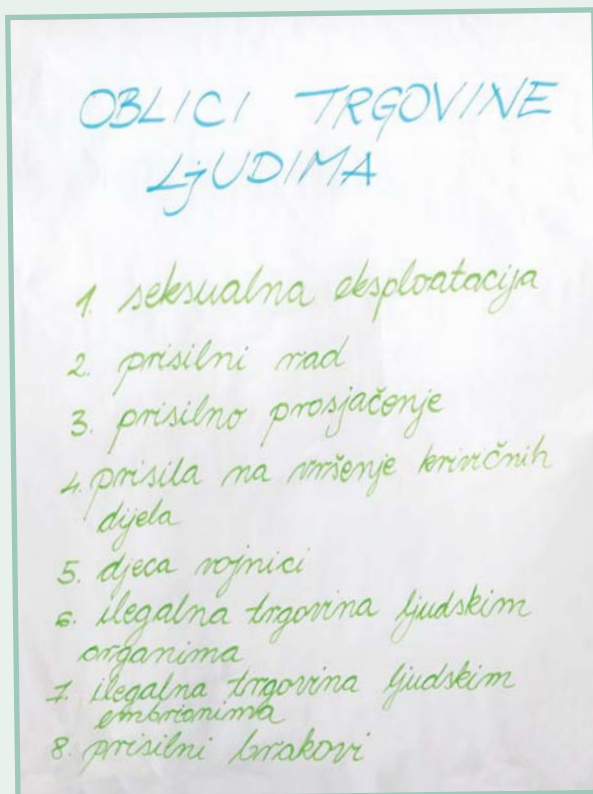
smo taj moj bivši momak i ja otišli na party. Tu sam upoznala mnogo ljudi, a momak me je upoznao i sa jednim krupnim crnim čovjekom. Prošlo je skoro godinu dana nakon tog party-ija, a mene je pozvao telefonom neki čovjek. Prvo sam mislila da je pogriješio broj, a on me je pitao da li bih ja htjela da malo razgovaram sa njim. Bio je veoma kulturni i imali smo mnogo tema za razgovor. Rekao mi je da me nikada ranije nije sreo, a da je broj slučajno okrenuo. Od tada smo se čuli svaki dan sljedećih nekoliko mjeseci. Svaki razgovor bi mi bio zanimljiviji. Obećavao mi je da će mi pomoći ako budem imala nekih problema u društvu, pričao o svojim poznanicima koji mi mogu pomoći oko uspjeha u školi, ljudima koji će mi naći posao i sl. Jednom prilikom, kada sam ga pitala kako izgleda, rekao mi je da je veoma zgodan, visok i crn. Odmah sam se sjetila drugara sa party-ija i pitala ga da li je to on. Rekao je da nije i da ga to više ne pitam. Tada sam imala četrnaest godina. Jednom prilikom mi je predložio da se nađem sa jednim njegovim prijateljem koji mi može pomoći. Pristala sam i taj prijatelj je došao po mene u školu crvenim mercedesom. Prvo me je odveo na piće, a zatim me je odveo na mračno mjesto i tražio od mene da imamo seksualne odnose, na šta sam iz straha pristala. Poslije me odvezao kući i nikada ga više nisam vidjela.

Poslije par dana me je nazvao drugar sa party-ija i rekao da ništa nisam morala da uradim ako nisam htjela. U danima poslije toga on je nastavio da šalje po mene različite muškarce. Ti muškarci su mi se predstavljali kao ugledni građani. Jedan je bio sudija, drugi je bio inženjer, treći ne znam šta je radio. Ova trojica su me redovno odvodili iz škole i dovodili u neku crvenu kuću. Mislim da im je ta kuća služila samo za takve stvari. Svaki put kada bi me doveli u tu kuću, prvo bi me poslali da se istuširam, a kada bih izašla iz kupatila, čekala me čaša crvenog vina koju bih morala popiti prije odnosa sa njima. Kada popijem to vino osjećala sam se izgubljeno i omamljeno. Nekada bi samo jedan spavao samnom, a nekada svi odjednom. Tjerali su me da radim stvari kojih nikada više ne želim da se sjetim. Kupili su mi telefon i stalno dopunjavali račun. Samo nekoliko puta su mi dali nešto novca. Kada sam našla momka, sudija me je zvao da dođem u lokal čiji je on bio vlasnik i, dok je moj momak sjedio u lokalu, on me je natjerao da imam seksualni odnos sa njim u magacinu.

O svemu sam se povjerila mojoj drugarici. Ona je jednom prilikom pobjegla od kuće sa nekom svojom prijateljicom i da bi se izvukla, policiji je ispričala tajnu koju sam joj povjerila. Poslije toga se sve brzo odvijalo. Policija me je pronašla i odvela u stanicu.

Nakon čitanja priče, voditelji razgovaraju sa učenicima o priči.

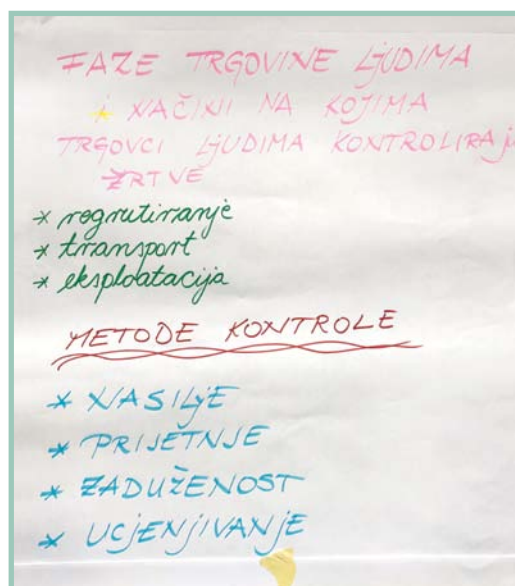
1. Kako ste doživjeli ovu priču?
2. Smatrate li da je ovo istinita priča? (priča je nažalost istinita i desila u BiH)

GLAVNI DIO ČASA

Voditelji na flip-chartu prezentiraju 8 oblika trgovine ljudima.

- SEKSUALNA EKSPLOATACIJA – najrašireniji oblik trgovine ljudima; žrtve prisiljene na pružanje seksualnih usluga.
- PRISILNI RAD – žrtve su prisiljene na rad u tuđim domaćinstvima, u poljoprivredi, industriji, ugostiteljstvu i drugim djelatnostima (teški fizički rad).
- PRISILNO PROSJAČENJE – žrtve su prisiljene na prosjačenje i novac su prisiljene dati trgovcima ljudima.
- PRISILA NA VRŠENJE KRIVIČNIH DJELA – žrtve su prisiljene na transport i prodaju droge, rasturanje lažnog novca i druga krivična djela.
- DJECA VOJNICI – žrtve su prisiljene na ratovanje ili rad u ratnim okolnostima, a žrtve su uglavnom djeca.
- ILEGALNA TRGOVINA LJUDSKIM ORGANIMA – žrtvama se prisilno odstranjuju organi (nestručno vađenje u vanbolničkim uslovima).
- ILEGALNA TRGOVINA LJUDSKIM EMBRIONIMA - Najčešće se radi o slučajevima koji prethode manipulaciji s umjetnom ophodnjom. Zabranjeno je posredovanje u poklanjanju spolnih stanica, oglašavanje ponude i potrebe za spolnim stanicama u medijima.
- PRISILNI BRAKOVI – žrtve su prisiljene na sklapanje braka, uglavnom sa potpuno nepoznatim osobama.

Policajac djeci objašnjava faze trgovine ljudima i načine na koji trgovci ljudima kontrolišu žrtve. Faze trgovine ljudima i načini na koje trgovci ljudima kontrolišu žrtve.

Svaki slučaj trgovine ljudima je specifičan i ima svoja posebna obilježja. Međutim, tri su činjenice konstanta u svakom slučaju trgovine ljudima:

- REGRUTOVANJE,
- TRANSPORT I
- EKSPLOATACIJA.

Žrtve trgovine ljudima su na različite načine prisiljene obavljati tražene poslove. Koriste se različite metode kontrole kako bi se žrtvama slomila volja i izvršila prisila:

- NASILJE – trgovci ljudima siluju i tuku svoje žrtve.
- PRIJETNJE – žrtvama se prijeti ponavljanjem prethodno primijenjenog nasilja ili/i provođenjem nasilja nad članovima porodice.
- ZADUŽENOST – žrtve su dovedene u situaciju u kojoj trgovcima ljudima “duguju” novac.
- UCJENJIVANJE – nakon što su žrtve prisiljene na prostituciju ili pornografiju ili drugu neželjenu aktivnost, ucjenjene su prijetnjama da će se to objelodaniti.

Nakon prezentacije učenike treba podijeliti u 4 grupe, gdje se svakoj grupi daje po jedan primjer (4 slučaja). Učenici u periodu od 5 min u grupama raspravljaju o primjerima, s ciljem da prepoznaju neke od oblika trgovine ljudima.

Slučaj 1.

... Ona je putovala autobusom. Na stanici joj je prišao muškarac koji joj se predstavio kao prijatelj porodice koja je angažuje. Odveo ju je do automobila u kojem su već bili jedna djevojka i muškarac. Kada je automobil krenuo, niko više nije odgovarao na njena pitanja...

...Uskoro je shvatila da je završila u javnoj kući. Oduzete su joj neke njene lične stvari, uključujući pasoš i mobitel. Pokušala se pobuniti i odbiti usluživati mušterije. Silovali su je. Sve su snimili i zaprijetili da će snimke poslati na adresu koju im je dala u pismu, a da će, ako ne bude dobra, dovesti i njezinu sestru da joj “pomogne”...

Slučaj 2.

On nije mogao reći ni da je zadovoljan ni da nije zadovoljan svojim životom. Upisao je fakultet koji nije bio baš njegov prvi izbor, ali ni zadnji. Šta da radi gotovo tri mjeseca koliko mu je ostalo do početka predavanja i života u velikom gradu? Znao je da mu roditelji ne mogu platiti ljetovanje, troškovi studiranja bit će veliki, a sezonskog posla u njegovom gradiću i nije bilo. I to nešto malo tvornica koliko ima bilo je gotovo pred gašenjem, a kamoli da im treba sezonaca. U kafiću u koji redovno zalazi čuo je za priliku da nešto zaradi. Italija, farma koza. Posao nije baš nešto, ali zaradit će. Ne može se reći da je loše – 900 eura mjesečno, plus hrana i smještaj. Rad na crno, ali šta to ima veze? I drugi to rade. Rečeno mu je da nije baš u pitanju priobalno mjesto, ali da će svake sedmice imati jedan slobodan dan kada će imati priliku skoknuti i do obale. Rekli su mu da je udaljena 30-tak kilometara. Gazda će se pobrinuti i za to. Ima sreće, rođak poznanika njegovog prijatelja je stigao u posjetu rodbini i kaže da gazda uvijek traži ljude iz njihovog kraja – vrijedni su. Odlučio je, spremio stvari, pasoš, pozdravio se s roditeljima, društvom, djevojkom...

Slučaj 3.

A.Č. je pročitala oglas: “Hitno se traži pouzdana djevojka za čuvanje dvoje djece. Poznavanje njemačkog jezika nije uslov. Nazovi...” Nazvala je. Žena koja se javila bila je ljubazna i radoznala. Interesovalo je koliko ima godina, šta je završila, s kim živi, ima li momka, šta roditelji rade...? Rekla je da bi bilo dobro da sve to napiše i pošalje sa slikom jer “djeca trebaju odlučiti da li im se dopada, a i da je mogu prepoznati kada je budu čekali na autobuskoj stanici u Hamburgu”, te da će joj se uskoro javiti. I javili su se...

Slučaj 4.

...Stigli su u zoru. Smjestili su ga u jedan kontejner pokraj štala – na farmi su bile dvije velike štale. Šutljivi saputnik je ubrzo otišao – rekao je da on radi na drugoj gazdinoj farmi, onoj “priobalnoj”, da je tu hitno zatrebao radnik, ali da će što prije doći da ga vodi na tu drugu farmu. Tek kada je on otišao, I. je shvatio da je s njim otišao i njegov pasoš, ali nema veze, vratit će se brzo, zar ne? Na farmi su bila četiri mrka muškarca. Samo je jedan od njih, a i on loše, govorio engleski jezik, jedini koji je I. osim svog maternjeg govorio.

I. je radio sve što mu je bilo naloženo, uskoro je shvatio da ništa nema od slobodnog dana u sedmici, a i kako bi ga bilo kada je radio praktično 13-14 sati na dan. Uzalud je čekao “rođaka”. Nakon mjesec dana platu nije dobio. Kada se pobunio, pretučen je i ostavljen da spava na hladnoj rosi četiri noći zaredom. Nije mogao pobjeći. Uopće nije znao gdje je i kamo da ide do prvog naseljenog mjesta. Uskoro se razbolio. Kako je imao groznicu, odlučili su ga se riješiti. Utrpali su ga u prtljažnik automobila. Izgubio je svijest. Probudio se u nekoj uličici okružen znatiželjnicima od kojih je neko, vidjevši u kakvom je stanju, pozvao karabinjere, a oni i Hitnu pomoć. Čim se malo oporavio, poslan je kući. Umjesto s 1.800 eura, vratio se s masnicama i teškom pneumonijom (upalom pluća).

Učenici prezentiraju prepoznate oblike trgovine ljudima iz priča.

ZAVRŠNI DIO ČASA

Voditelj prodiskutuje sa učenicima i prati njihove emocije. Osnovno pitanje treba da glasi: “Prepoznajete li sada osnovne oblike trgovine ljudima”? i “Da li ste svjesni da je to nešto što nas svakodnevno okružuje”?

Voditelji zajedno sa učenicima sumiraju.

Šta je trgovina ljudima?

Trgovina ljudima podrazumijeva prodaju i kupovinu, tj. držanje neke osobe u cilju njene eksploatacije, kao i sve druge radnje koje mogu biti dio tog procesa (npr. prevoz, skrivanje, čuvanje i sl.). Do eksploatacije uvijek dolazi i eksploatacija se uvijek održava upotrebom sile, prijetnje, prevarom, zloupotrebom ovlaštenja i/ili zloupotrebom teškog položaja, otmicom ili na neki drugi način. Kada se radi o trgovini djecom, nije važno koje sredstvo je upotrebjeno, tj. govorimo o trgovini ljudima iako nije bilo elemenata prijetnje, prinude, zloupotrebe položaja i slično. Takođe, pristanak žrtve na eksploataciju ne mijenja činjenicu da se radi o trgovini ljudima i da je to krivično djelo.

Cilj trgovine ljudima je ostvarivanje zarade (ili neke druge koristi) kroz eksploataciju, bilo da se radi o seksualnoj eksploataciji, prinudnom radu, prinudnom prosjačenju, prinudi na vršenje krivičnih djela, ilegalnom usvojenju, prinudnim brakovima, trgovini organima ili nekom drugom obliku. Jedan od uobičajenih stereotipa je da trgovci ljudima svoje žrtve izlažu isključivo seksualnoj eksploataciji, te da su samo žene i djevojčice ugrožene, a zanemaruju se drugi oblici eksploatacije, kao što je radna eksploatacija, čije su žrtve najčešće muškarci.

Radi se o teškim krivičnim djelima u kojima se djeca vrlo često pojavljuju kao žrtve. Trgovina ljudima, kao oblik eksploatacije ljudi, predstavlja jedan od najgorih zločina našeg vremena. Trgovci ljudima, koristeći se prevarom, nasiljem i eksploatacijom, tretiraju ljude kao robu, dok žrtve žive u uslovima prisile i straha. Zrtve nemaju slobodu izbora; tačnije, one nemaju kontrolu nad svojim životom. Trgovina ljudima poznata je i pod nazivom “moderno ropstvo” zato što se žrtve drže u uslovima sličnim ropstvu i tretiraju se kao svojina ljudi koji su ih kupili.

ŽRTVE NEMAJU SLOBODU IZBORA, NEMAJU KONTROLU NAD SVOJIM ŽIVOTOM.

NE DOZVOLITE SEBI DA SE NAĐETE U ULOZI ŽRTVE.

PREVENCIJA NASILNOG EKSTREMIZMA I RADIKALIZMA

CILJ:

- Cilj je da učenici prepoznaju i preveniraju osnovne oblike nasilnog ekstremizma i radikalizma.

Cilj će biti ostvaren ako:

- Pomognemo učenicima da razviju kritičko mišljenje, istražuju tvrdnje, provjere glasine, te propituju legitimitet i opravdanost ekstremističkih uvjerenja;
- Učenici objašnjavaju pojedine oblike: vjerskog, etno-nacionalističkog, krajnje lijevo i krajnje desnog ekstremizma i radikalizma;
- Su učenici upoznati sa načinima preveniranja oblika ekstremističkog djelovanja poštujući vrijednosti demokratije;
- Pomognemo učenicima u razvijanju otpora ekstremističkim narativima;
- Su učenici upoznati sa načinima preveniranja zločina iz mržnje i radikalizma u svim pojavnim oblicima;
- Su učenici upoznati sa načinima sprječavanja ranjivih osoba i grupa da odaberu nasilni ekstremizam kao sredstvo za postizanje svojih ciljeva.

OBLICI RADA:

frontalni oblik rada, individualni oblik rada

METODE NASTAVNOG RADA I TEHNIKE:

metoda razgovora, metoda usmenog izlaganja, metoda čitanja i rada na tekstu, metoda ilustracije, metoda demonstracije, metoda pisanih radova, tehnika “Oluja ideja”

NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:

radni listovi 7.1.-7.3., hamer papir, markeri u boji

VRIJEME REALIZACIJE:

1 nastavni čas (45 minuta)

UVODNI DIO ČASA

Voditelj pročitava učenicima sljedeće:

Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015.-2020⁴. bazira se, prije svega, na pristupu Evropske unije u prevenciji i borbi protiv terorizma. Njen osnovni cilj je suzbiti sve oblike ekstremističkog djelovanja. Tako možemo reći da ova Strategija Ministarstva sigurnosti BiH upućuje na načine prevencije zločina iz mržnje te svih oblika radikalizma. Strateške mjere u oblasti prevencije usmjerene su ka sprečavanju ranjivih osoba i grupa da odaberu nasilni ekstremizam i terorizam kao sredstvo za postizanje svojih ciljeva. U tom kontekstu, poseban fokus dat je mjerama kojima se sprečavaju procesi indoktriniranja u terorističke ideologije, posebno onih njegovih oblika koji sadržavaju jasne elemente poticanja na terorizam, bilo direktno ili indirektno, javnog veličanja/promovisanja djela terorizma, te regrutovanje za terorizam.

Voditelj izabere jednu učenicu ili učenika koji treba da pročita sljedeći tekst.

Nakon što pročita tekst učenici imaju priliku da komentarišu.

Pojam ekstremizam potiče iz latinskoga jezika (lat. extremus = krajnji).

Još je Aristotel u svojoj Ethica Eudemia rekao da:

“SREDINA U KOJOJ ŽIVIMO JE U JAČEM OTPORU PREMA EKSTREMIMA U TOJ SREDINI NEGO ŠTO SU RAZLIČITI EKSTREMI MEĐUSOBNO U OTPORU JEDNI PREMA DRUGIMA”.

Zaključuje Aristotel:

“SREDINA NAIME NE DOLAZI ZAJEDNO NITI S JEDNIM EKSTREMOM, ALI EKSTREMI DOLAZE ČESTO ZAJEDNO I REMETE SKLAD SREDINE”.

GLAVNI DIO ČASA

Voditelji radionice uvode učenike u problematiku i vođenja diskusije i razgovora o ovoj temi kroz predstavljanje sljedećih primjera.

(Voditelji mogu odlučiti da u zavisnosti od lokalnog i školskog ambijenta učenicima predstave oba, jedan od dva navedena primjera, ili neki treći primjer koji nosi slične poruke, a odnosi se na lokalni kontekst.)

Primjer I.

Nažalost, vrlo često obrazovanje u radikalno sklonoj porodici destruktivno je za dječju psihu.

D.P. je učenik drugog razreda srednje škole. On je “naslijedio” od svojih roditelja neopravdani strah i odbojnost prema predstavnicima drugih naroda, koji žive u njegovoj domovini i ne može samostalno predvidjeti posljedice takvog razmišljanja.

Ne može se očekivati od D.P. da na ovaj način shvati “nacionalizam” kao zdravu i umjerenu struju u budućnosti, nego će ga on shvatiti kao ideju nadmoćnosti jedne nacije nad ostalima.

D.P. će se zbog ovog uticaja teško prilagoditi u školi, upoznati se s novim znanjem i ponašati se ispravno u društvu, ukoliko ne upozna normalnost i drugog i drugačijeg.

Važno je imati na umu da ksenofobija i etnacionalizam nemaju nikakve veze s zdravim nacionalizmom i dovode do smrti društva i svakog pojedinca, a ne rasta, razvoja i prosperiteta.

4 Usvojena na 14. sjednici Vijeća ministara BiH dana 08.07.2015.godine

Primjer 2.

M.L. priznaje kako je ta religija za nju, prije svega bila velika strast. Kaže da je kod nje to bilo drukčije nego kod ljudi koji se rađaju pod okriljem te vjere. “Ljudi koji se rode u tom vjerskom okruženju to ne doživljavaju kao strast, no za mene, to je bilo nešto bez čega nisam mogla živjeti.”

Takva opsesija učini te lakim plijenom za one koji žele radikalizovati i regrutovati u ekstremističke i radikalne grupe. “Dobila sam hrpu poruka od njih, bila sam stalno u kontaktu s njima. Oni su postali smisao moga života, zbog njih sam osjećala da imam bitnu ulogu na ovom svijetu. Stvarno sam se osjećala voljeno, čak i više nego od svoje porodice,”

“Oni su lukavi,” priča M.L. o onima koji su je vrbovali i koji su u to vrijeme imali ključan uticaj na nju.

“Tačno znaju kako će vaša porodica reagovati. Naročito kada ste iz porodice koja nema običaj dnevno praktikovati vjerske obrede, oni vam govore kako vaši neće prihvatiti to, znaju da će vam roditelji zabraniti odlazak u bogomolju i sl.”

M.L. priča kako malo pomalo počinju govoriti kako su oni jedini koji vas vole. “Kažu da su vaša braća i sestre samo u toj vjeri, tako kada se stvari s vašom porodicom totalno pogoršaju, vi se skroz okrećete njima.”

Na samom početku, roditelji su mislili da je M.L. opsjednutost religijom neka vrsta tinejdžerske pobune, i to im je bilo i simpatično.

“Ona je izbjegavala bilo kakvu raspravu o tome,” pojašnjavali su kasnije roditelji. “Puno ljudi je mislilo kako se radi o tim “tinejdžerskim godinama.” Ali nije bilo samo to, to je bilo nešto drukčije.” Kažu da su konačno shvatili da nešto nije u redu kada ih je oboje M.L. nazvala otpadnicima i izdajnicima. “To je bilo grozno, osjećali smo se loše, pa i krivcima. Pojašnjavaju roditelji.

Voditelj objasni učenicima kako postoje socio-ekonomski, psihološki i institucionalni faktori koji dovode do ekstremnog nasilja. SVE TE FAKTORE GRUPIŠE u dvije grupe:

Unutrašnji faktori:

Pojedinci se mogu osjećati marginaliziranim, nejednakim, diskriminiranim ili progonjenim pa iz takve lične pozicije mogu posegnuti za nasilnim ekstremizmom. U unutrašnje faktore spadaju i limitirani pristupi kvalitetnom obrazovanju, negiranje prava i ljudskih sloboda i ostali faktori sredine, historijski narativi, te socio-ekonomski uticaji.

“Koja je najosjetljivija kategorija za nasilni ekstremizam u vašoj zajednici”?

Vanjski faktori:

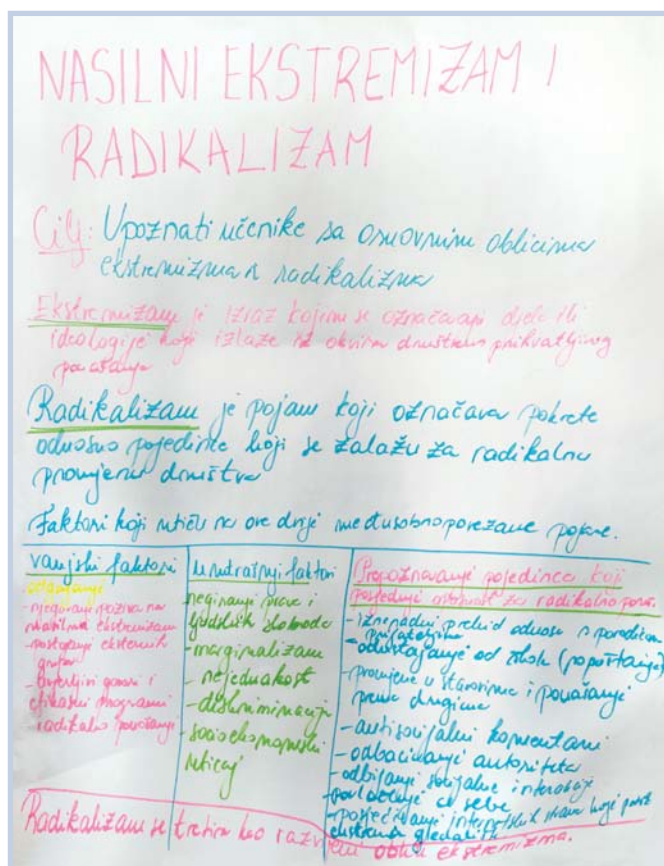
Odgajanje, njegovanje poziva na nasilni ekstremizam, na primjer: postojanje dobro organizovanih ekstremnih grupa s uvjerljivim govorima i efektivnim programima koji omogućavaju razne benefite prilikom učlanjivanja u njihove grupe (posao, platu ili neku drugu materijalnu korist). Također, grupe mogu obećavati i veće ideale osim materijalnih – kakvi su sloboda i budućnost. Grupe se predstavljaju kao mjesto kojem istinski pripadate i u kojima možete na pravi način zaokružiti svrhu svog postojanja.

“Da li, po vašem mišljenju, postoje neke ekstremne skupine u vašoj zajednici”?

Voditelj nastavlja sa analizom rutinskih dnevnih aktivnosti u kojima se može primijetiti kod pojedinaca da se nešto čudno dešava na individualnom planu. Započinje sa sljedećim temama o indikatorima koji mogu upućivati na rane znakove koji signaliziraju opasnost za radikalno (nasilničko) ponašanje:

iznenadni prekid odnosa s porodicom i prijateljima;

- iznenadno odustajanje od školovanja i konflikti u školi;
- promjene u stavovima i ponašanju prema drugima;
- antisocijalni komentari;
- odbacivanje autoriteta;
- odbijanje socijalne interakcije;
- povlačenje u sebe i izolacija;
- redovno posjećivanje internet sajtova i učestvovanje na društvenim mrežama koje podržavaju i na kojima se razmjenjuju ekstremna gledišta;
- referiranje na apokaliptične i zavjereničke teorije.

Šta vi mislite o znakovima koji signaliziraju opasnost za radikalno (nasilničko) ponašanje?

Voditelj zaključuje da NIKO OD NAS ne smije biti “dijagnostičar”, pogotovo ne na osnovu jedne ili dvije navedene promjene, jer sve one mogu upućivati i na nešto drugo, ali TREBA SKRENUTI PAŽNJU da je u tumačenju tih promjena KAO OPCIJA MOGUĆ I EKSTREMIZAM.

U nastavku voditelj govori učenicima o lokalnoj manifestaciji ekstremizma.

Kroz slijedeće:

- povezanost između lokalnih i svjetskih izazova kada je u pitanju nasilni ekstremizam;
- pomoći učenicima da razumiju stvarne rizike i posljedice nasilničkog ekstremizma u svim narodima u BiH;
- pokazati mladima da oni mogu postupiti drugačije ako donesu pravu odluku unutar svog trenutnog konteksta i objasniti im kako je ISHOD EKSTREMIZMA UVIJEK NEPOVOLJAN.

Šta vi misite o navedenim sadržajima?

ZAVRŠNI DIO ČASA

Voditelji sumiraju:

Nasilni ekstremizam i radikalizam.....

Ukoliko se propusti reagovati na ekstremizam, onda dolazi njegova eskalacija koju najčešće vidimo kao RADIKALIZAM. RADIKALIZAM SE INTERPRETIRA KAO RAZVIJENIJI OBLIK EKSTREMIZMA.

Sad znamo u čemu je ključna razlika između EKSTREMIZMA i RADIKALIZMA? Mnogi primjeri daju odgovor, a on glasi “U UPOTREBI NASILJA MORAMO VIDJETI KLJUČNU RAZLIKU IZMEĐU EKSTREMIZMA I RADIKALIZMA”.

Naime, RADIKALIZAM MORAMO POSMATRATI KAO “VIŠI” STEPEN EKSTREMIZMA. Ekstremizam razvija kod ljudi načelno i nepomirljivo neprijateljstvo prema porecima, pravilima i normama demokratske ustavne države, kao i fundamentalno odbijanje društvenih i ekonomskih okolnosti koje su s njom povezane. S druge strane, RADIKALIZAM zagovara nasilne radnje.

Međutim novi vidovi ekstremizama imaju različite moduse. Kao kompleksan globalni problem, ekstremizam se u 21. stoljeću okrenuo isključivo religiji kao pokriću. Takvom društvenom i političkom fenomenu neophodno je odgovoriti preventivnim djelovanjem.

**NA NASILNI EKSTREMIZAM SE NE ODGOVARA SILOM, VEĆ PREVENCIJOM
KOJA PODRAZUMIJEVA STVARANJE USLOVA ZA ZAJEDNIČKI ŽIVOT,
ODGOJ, OBRAZOVANJE I EKONOMSKI ODRŽIV RAZVOJ ZEMLJE.**

U DRUŠTVU ZAJEDNIČKIH VRIJEDNOSTI NEMA MJESTA NASILNOM EKSTREMIZMU.

Primjer evaluacijskog lista za popunjavanje nakon radionice

EVALUACIJA RADIONICE

TEMA RADIONICE: _____

Datum: _____

Škola: _____

Mjesto: _____

Spol: Žensko Muško

Razred: _____

U nastavku je postavljeno nekoliko pitanja o radionici (nastavnom času) na kojem si učestvovao. Molimo te da na slijedeća pitanja odgovoriš iskreno kako bi odgovore mogli iskoristiti za unapređenje radionice.

1. Po tvom mišljenju koji su ciljevi radionice na kojoj si učestvovao (upiši 3 cilja označena slovima A, B, C) a onda za svaki cilj odredi u kojoj mjeri je postignut?

0 = cilj uopće nije postignut; 1 = cilje je djelomično postignut; 2 = cilj je u potpunosti postignut (zaokruži odgovor koji je u skladu sa tvojim mišljenjem)

CILJ	0	1	2
A -	0	1	2
B -	0	1	2
C -	0	1	2

2. U kojoj mjeri ti je radionica bila zanimljiva, interesantna (oboji smiley koji najbliže opisuje tvoje mišljenje)?

Uopće nije bila zanimljiva. Bilo mi je dosadno tokom cijele radionice

Bila je djelomično zanimljiva. Tokom nekih dijelova sam se dosađivao/la, ali drugi dijelovi su bili interesantni?

Bila je izuzetno zanimljiva

3. U kojoj mjeri si imao priliku da izneseš svoje mišljenje o temi o kojoj ste razgovarali (oboji smiley koji najbliže opisuje tvoje mišljenje)?

Uopće nisam iznosio/la svoje mišljenje tokom radionice

Tokom radionice sam u barem jednom iznio/la svoje mišljenje o temi ali ono nije imalo značajan efekat na nastavak radionice

Tokom radionice sam iznosio/la svoje mišljenje i imao sam osjećaj da je uvaženo od strane ostalih učesnika i voditelja radionice

Okrenite stranicu >>>>>

4. U kojoj mjeri si tokom radionice dobio/la odgovore na postavljena pitanja o temi radionice (oboji smiley koji najbliže opisuje tvoje mišljenje)?

Na postavljena pitanja uopće nismo dobili odgovore

Na postavljena pitanja smo dobijali odgovore, ali odgovori nisu zvučali vjerodostojno

Na postavljena pitanja smo dobijali odgovore. Odgovori su bili u skladu sa pitanjem i vidjelo se da voditelji znaju o čemu govore

5. Ocijeni kvalitetu unaprijed pripremljenog materijala za radionicu – radne listove, materijal i opremu (oboji smiley koji najbliže opisuje tvoje mišljenje)?

Materijal za radionicu uopće ne olakšava provođenje radionice

Materijal za radionicu djelomično olakšava provođenje radionice, ali bi izmjene mogle dodatno unaprijediti radionicu

Materijal za radionicu je značajno doprinio učenju tokom radionice i nema potrebe za izmjenama istog

6. Trajanje radionice je bilo (oboji smiley koji najbliže opisuje tvoje mišljenje)?

Predugo

Prekratko

Odgovarajućeg trajanja

7. Šta smatraš najvažnijim dijelom radionice? Koji dio nije ključan za realizaciju ciljeva?

8. Opiši barem dvije dodatne teme povezane sa temom radionice o kojima bi voljeli naučiti više tokom slijedećih 12 mjeseci?

9. Ukoliko smatraš da je potrebno nešto izmijeniti u sadržaju i načinu provođenja radionice, molimo te upiši svoje mišljenje?

Hvala ti!

Molimo te da popunjen upitnik vratiš voditelju radionice

PH INTERNATIONAL URED U BOSNI I HERCEGOVINI
Sarajevo City Centar (SCC) | Safeta Mujića 2 | 71000 Sarajevo

ph-int.org/blsp